

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Studier över ortnamnen på -lösa

Lindroth, Hjalmar

Fornvännen 1-52

http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/1915_001

Ingår i: samla.raa.se

Studier öfver ortnamnen på -lösa.

av

HJALMAR LINDROTH.

Inledning.

Namnen på *-lösa* ådrogo sig tidigt ortnamnsforskarnas intresse. Till en början riktade sig detta, i överensstämmelse med det närmast liggande sättet att ställa frågor i dessa ämnen, förnämligast blott på tydningen av denna som det kunde tyckas ganska besynnerliga bildningstyp. Det låg så nära att tolka *lösa*-namnen efter mönstret av de många sammansatta appellativen på *-lösa*, där detta anger brist på vad förleden säger. *Skoglösa* vore då ett 'skoglöst ställe', *Vattenlösa* ett 'där vattenbrist råder' o. s. v. Så tolkade Sjöborg¹ och Werlauff². Redan tidigare hade emellertid den bekante danske historikern Suhm tolkat *-lösa* som syftande på 'inlöst gods', och detta togs upp av N. M. Petersen i den betydelsefulla avhandlingen 'Bemærkninger om danske og norske Stedsnavnes Oprindelse og Forklaring'³. Den förut nämnda tolkningen påvisas här vara både otillräcklig och ofta orimlig.

Dessförinnan hade Professor Olufsen slagit in på en tredje väg⁴. Han tänkte sig att *-lösa* kunde ange en gård, 'som er ligesom *lösnet*' från en äldre by.

¹ *Saml. t. Skånes hist. o. beskrifn.* III, Lund 1812.

² I en prisskrift om 'det danske Sprog i Hertugd. Sleswig' (1819).

³ I *Nord. Tidskr. f. Oldkynd.* 1833.

⁴ *Vidensk. Selsk:s hist. o. filos. Afh.* 1, 376 f. (1823).

Öfverstycket: djurfigur från Åloppe-fyndet, lerkärlsornament från skånsk gånggrift.

Den nu allmännast gängse förklaringen är emellertid en fjärde. Man ser i den stora huvudmassan av *lösa*-namn ett eljes utdött ord med betydelsen 'sank äng, gräsäng (i närheten av vatten)' i. dyl. Denna tolkning framställdes först av Emil Madsen¹, men fick sin lingvistiska motivering först genom Herm. Möller², Axel Kock³ och Evald Lidén⁴, visserligen under inbördes avvikelser. Alla dessa tänka sig närmare eller fjärrare släktskap mellan *lösa* och ags. *læs* (eng. *lease*) 'betesmark, äng'. — Tanken att *lösa* åsyftar 'inlöst i. köpt gods' är likväl inte helt död. Den har nyligen förfäktats av Dyrlund⁵, som funnit beaktande eller en viss anslutning hos Marius Kristensen⁶ och — åtminstone delvis — Gudmund Schütte⁷. — För O. Nielsen⁸ har åter den Olufsenka förklaringen legat till grund, då han söker en tolkning varigenom *-lösa* skulle ange 'en Ejendom, der er løst fra Fællesskab, løst fra Skov, løst fra Fælled, en By der er løst fra den gamle og deslige'.

I det följande skall jag uppta detta problem till ny prövning. Det skall visa sig, att lösningen med största sannolikhet bör sökas i den allmänna riktning som O. Nielsen inslog. Dennes inlägg är överhuvud det värdefullaste i denna tydningsfråga. Särskilt skall det bli klart, att sammanställningen med ags. *læs* omöjlig kan upprätthållas.

Detta etymologiska spörsmål är den ena punkten, som jag här skall ta upp till behandling. Den andra är *lösa*-namnens ställning inom den germanska bebyggelsen i

¹ I *Annal. for Nord. Oldkynd.* 1863.

² I strax nedan citerade avhandl. av Steenstrup s. 348 f. n. 2.

³ I *Zeitschr. f. deutsches Altertum* 40,202 f.; jfr *Ark. f. nord. filol.* 10,334, 12,164, *Sv. ljudhist.* 2,27.

⁴ *Bland. språkhist. bidr.* 1,28 f.

⁵ *Danske studier* 1911.

⁶ *Københavns amts landsbynavne* (i *Aarbog udgivet af historisk samfund for Københavns amt* 1912), s. 7.

⁷ *Förhandl. vid sv. filolog- o. historikermötet* 1912, s. 82.

⁸ I *Blandinger* udg. af Universitets-jubilæets danske Samfund 2,27 ff. (1890).

Norden. Johannes Steenstrup var den, som gav uppslaget till försöket att ur denna (liksom ur andra) namntyper dra bebyggelsehistoriska slutsatser¹. Det är blott de danska (inklusive skånska) namnen han granskat; men om dem anser han sig kunna säga, att de i stort sett äro landets största byar. Det ligger i hela hans metod, att detta också anses återspegla urtidens förhållanden. Likväl inlät sig Steenstrup inte direkt på några tidsbestämningar eller några bebyggelsehistoriska konklusioner. Detta gjorde ifråga om denna namntyp först Noreen². Han ansåg sig kunna räkna de danska och sydsvenska (d. v. s. de götiska) -lösa åtminstone delvis till yngre stenåldern (jämf. -vin och -lef).

Denna uppfattning borde i stort sett få anses riktig. Själv har jag sökt verifiera den genom att se till, hur den stämmer i fråga om två dansk-sydsvenska bygder, Göinge hd i n. Skåne³ och Varend⁴. Åtskilligt visade sig tala för, men intet emot, att -lösa här borde sättas i samband med den första fasta germanska bebyggelsen. Likväl var materialet alldeles för obetydligt för att det skulle kunnat lämna en avgjord bekräftelse. Och framför allt: det är oberättigat att utan närmare prövning tillämpa det resultat, som kan ha vunnits för vissa i inbördes nära kontakt stående bygder, på andra bygder, vilkas bebyggelseförhållanden måhända kunna förete egenartade drag. Men en sådan allmännare prövning har för visso sitt intresse.

Det är också en sådan, som här skall försökas. Såsom alltid vid dylika frågor måste filologiska, arkeologiska och geologiska synpunkter kombineras. Att icke ens så någon slutgiltig lösning, åtminstone icke i detaljer, för närvarande står att vinna, behöver ingalunda utesluta det gagneliga i en

¹ *Da. histor. tidsskr.* 6 R. 5,313 f. (1894).

² *Staves Julbok 1906*, s. 114 (omtr. *Spr. stud.* 3,60). En bebyggelsehistorisk antydning förut hos A. Hansen *Landnäm* 43 f.

³ *Fornv. 1911*, s. 175 ff.

⁴ I arbetet *Ur Varends historia*, s. 28 ff. Andra författares yttranden för vissa andra bygder skola längre fram beröras.

preliminär undersökning. I alla händelser hoppas jag, det skall visa sig, att en sådan redan nu kan föra oss betydligt utöver forskningens nuvarande ståndpunkt i *lösa*-frågan.

Ortnamn på *-lösa* finna vi som bekant inte bara i Danmark och de götiska landskapen, utan också t. ex. i Uppsverige och Norge. Man har emellertid gemenligen vägrat att erkänna dessa *-lösa* såsom till bildningen analoga med de dansk-sydsvenska. Man har vid de förra låtit den gamla förklaringen med 'bristen', som man för enstaka fall inte velat utdöma för sydligare bygder håller, i stor utsträckning gälla¹; vid sidan varav man visserligen också här i någon mån tänkt på 'inlösningen'².

Redan tidigare³ har jag framhållit, att det delvis varit 'på klena grunder' som man avskiljt dessa *-lösa* från de dansk-götiska. De jämtska *-lösa* tolkade P. Olsson⁴ för länge sedan i full överensstämmelse med 'äng'-teorin. För en del av de norska rörde A. Hansen benägenhet för detsamma⁵. För Närke rör sig Sahlgren tydligen med *-lösa* såsom med en gammal bebyggelsestyp⁶. Slutligen har också Noreen antytt, att han i Uppsverige funnit 'äkta' *-lösa*⁷. Hela denna fråga tarvar emellertid en grundlig utredning. Och därvid måste det bebyggelsehistoriska problemet till god del behandlas för sig. Ty även om det skulle visa sig, att den språkliga typen i stor utsträckning är enhetlig, är därmed alldeles inte sagt, att detsamma gäller typens plats i uppodlingshistorien — om nu en sådan plats alls kan fixeras.

¹ Jfr t. ex. Lidén a. arb. 28 n. 2, Rygh i (*No.*) *Histor. tidskr.* I (1871), s. 112, NG passim.

² Jfr Freudenthal i *Bidr. t. kanned. om Finl:s natur o. folk* 11,33, Nordlander i SFT 7,170, K. H. Karlsson i *Uppland, Land o. Folk* 1,414.

³ *Fornv.* 1911, s. 176.

⁴ *Jtl:s fornminnesför:s tidskr.* 2,169 (1899).

⁵ *Landnäm* 43 f. (1904).

⁶ *Landsm.* 1911, s. 293.

⁷ Se *Förhandl. vid sv. filolog- o. historikermötet 1912*, s. 85. Man kan förresten beakta redan Karlssons formulering ovan a. st.

Den etymologiska frågan.

Granskning av 'brist'-teorien.

Att en del av de icke götiska -lösa äro skämtsamma bildningar, där bristen på förledens innehåll uttryckes, kan icke bestridas. Som exempel kunna väl anföras holmarna *Hörlösa* i Bälunge sn, Srml., och *Ägglösa* I. *Ägglösen*, vilket namn träffas både i Uppl., Srml. och Ögtl.¹ Vidare det ej ovanliga insjönarnas *Fisklösen* (o. dyl.), varav representanter kunna beläggas redan c. 1273 (i en gränsredogörelse)² och 1411³. Från ett annat område: *Maak(a)lösan* som namn på ett gammalt schakt i Sala gruva⁴. Likaså höra hit exempelvis de norska *Namløs*, t. ex. i Sandeherred (i *Nafnløysu* RB)⁵ och det österbottniska *Namnlösbacka*, *Namnlösgrund*⁶, ävensom de isländska *Vatnsleysa* (en hamn)⁷, *Veidilaus(a)*, *-leysa* (fjordar på skilda håll)⁸. Men det är erkänt, att sådana bildningar också träffas på danskt-götiskt område. Och man må se sig väl för. Ty många, kanske de flesta, av de namn, där inte blott mannen av folket, utan också vetenskapsmannen varit eller kan vara böjd att se den skämtsamma typen, visa sig vid närmare undersökning vara äkta -lösa. Men de ha kunnat omtydas och på så sätt ge upphov åt lustiga nybildningar⁹, i synnerhet på en tid då (eller i sådana bygder där) man vida mer än i nutida riksspråk rörde sig med sammansatta ord på -lös, -lösa.

¹ *Ägglösa* i Rönö, Srml., skrivs *Ägglössa* Kartan I 98,15 (1728).

² I *Fiskløysu*; tryckt t. ex. i *Sv:s trakt.* 1,243.

³ *Fisklösa* dam ok the ænger ther vm kring Dipl. Dalek. 1,71 (SD ns 2,406).

⁴ T. ex. *Oxenstiernska brevväxl.* 11,225, 228 (1642, 1643).

⁵ NG 6,274.

⁶ Karsten *Österbottn. ortnamn* 1,81.

⁷ Kaalund *Histor.-topogr. Beskriv.* 2,376.

⁸ Kaalund a. arb. 1,623, 2,370.

⁹ Jfr t. ex. Jeremias i *Tröslösa*. Se vidare R. Berg i *Namn o. Bygd* 2,158, Hjelmqvist dars. 166 ff.

I kung Orres mandat från 1600-talet figurera gårdarna *Maatlösa* och *Öllösa*. I Gryt, Daga, Srml., finns verkligen en gård *Öllösa*. Men dess gamla form är *ödelössa Srml. handl.* 1556, nr 12, *Ödlössa* Jb 1634, s. 212. Ett *Brödlösa* i Lyhundra, Uppl., skrevs i *Brylösom* RAP nr 1740 (1382). En annan ort tycks avses med *brydlosa* v. d. Hardt *Peric. antiq.* (1476) = *Brödlösa* HSH 17 Bih. (1476) och kanske 'Dorethea i *brödlöse*' Gust. I:s reg. 3,227 (1526). Även om ett *brö-* l. *bröd-* i dessa namn skulle vara det gamla, så visa t. ex. *Brölunda* i Söderby-Karl, Lyhundra, och *Brödhult* i Sunnerbo, Smål. (Peringskiöld *Mon. Uller.* 94, 1569), att 'brödbristen' inte med nödvändighet behöver tillgripas. Att den innebörden kan föreligga i ett eller annat *Brödlös(a)*, skall dock icke förnekas. Beträffande det medelpadska (i Sättna), som skrevs *Brödlös* 1543, *Brödhlösze* 1547¹, har det likväl framhållits (sist a. st.), att 'byn är den bästa i socknen' och 'sällan eller aldrig hem-sökes av frost'. — Sådana namn som det även i Uppsverige flerstädes mötande *Mellösa* måste ju i sin äldre form *Medellösa*, där knappast någon forskare torde vilja förneka tillvaron av adj. *mæpal-*, locka till association med *medellös(a)*. Folkhumorn är alltid uppfinningsrik. Så berättas det öländska *Tjurlösa* i Löt sn, officiellt numera för anständighetens skull ersatt av *Norrby* (förut namn på en del av byn), ha fått sitt namn på så sätt: en person mötte en gumma, som ledde en ko från byn. 'Vart ska' du hän med kon?' sa' den mötande. 'Till *tjur*', sa' gumman. Då kristnades den 'tjur-lösa' byn till *Tjurlösa*. Men i Jb 1632 heter den (s. 54) *Tjuderlössa*, och det är säkerligen det rätta. *Örlösa(n)*, kronopark och gammal allmänning i Vaxala sn, Uppl., skall ha fått sitt namn därav, att de har 'mistat öröna där, de som har blifvit halshuggna'². Men språkmannen bör inte tvivla på, att förleden är *ör* 'sandjord o. d.'

Ytterligare belysas mandatets *Matlösa* och *Öllösa* genom namnet *Fläsklösa*, vilket på åtskilliga ställen (däribland minst

¹ Nordlander *Norrl. saml.* 1,252, resp. *Landsm.* XV. 2,19.

² E. Wigström i *Landsm.* VIII. 3,294.

tre i Mälaren) brukas om liten holme. Jag skall inte bestrida möjligheten av att något av dessa kan vara utslag av skämtsam namngivning. Men hur vill 'bristteorin' psykologiskt naturligt förklara själva namnvalet? Nu hette *Fläsklösa(n)* S om Fågelön i Mälaren — så benämnd på Gripenhielms Mälarkarta (1689), på den odat. Kartan A 182,3 (från 1600-t.?) och på A 182,15 (1739) — *Fläskholmen* på Kartan A 182,9 (1697), och den kallas nu *Fläsket*. Sådana namn böra då sammanställas med *Fläskan*, skär S om Löfskären och Tidön i Mälaren hos Gripenhielm a. st. (1689), med *Fläskgrund* i Raggarö-fjärden, Roslagen (*fläskgrund* Rhezelius *Fc 6*, s. 131, 1636), *Fläskö* i Marsviken, Jönåkers hd, Srml., och med *Fläsk Engen*, *Fleskengen* under Uppveda i Vätö sn, Uppl., på Kartan A 27,256 (1716). Här tarvas en positiv förklaring av *Fläsk-* i naturnamn¹. Antagligen böra vi då operera med ett *fläsk-* i bet. 'något slängande l. slinkande, en lapp, trasa, flik, slamsa, ett stycke av bestämt utseende'. Detta sammanhänger säkerligen nära med det gamla öländska ordet *fläskhätta* 'en sort [Myssor] av swart Läder och Utterskinn til slag'², något avlägsnare t. ex. med sv. dial. *flask* 'löst hängande bit av kött, hängande trasa på kläder', da. dial. *flask* 'lösrifven bit af ett klädesplagg, trasa' Linder *Allmogem. i S. Möre* 49, o. s. v. Hur detta *flask-*, *fläsk-* förhållar sig till *fläsk* 'visst slags kött' lämnar jag för tillfället alldeles därhän; avlägsen måste släktskapen i alla hänseelser från början vara.

Att detta vanliga *fläsk* likväl direkt skulle — ev. med en ursprungligare betydelse — ingå i något eller några av här berörda ortnamn³, vågar jag emellertid inte bestrida särskilt med hänsyn till de namn på *Mat-*, som verkligen också finnas. Några av dessa äro ganska genomskinliga. Sålunda syftar

¹ För ett eller annat *Fläsk-* finns möjligheten att det är ombildat av *Fläs-*; jfr SOÅ 4,33.

² Detta enl. Åhstrand *Beskrifn. ö. Öland* 145 (c. 1765). Från Köping-Egby har jag antecknat ordet i betydelsen 'nattmössa för gamla gummor (som dolde nästan hela huvudet utom haka och mun)'.

³ Så tvekan för det gamla no. *Fleskum* (i *Fläskeimi* RB) NG 2,130.

Matkroken (både sjö och grund l. revel) på inbringande förvärv av olika slag; ävenså en del andra *Mat*-namn¹. Detsamma gäller tydligen det 'historiska' grund i Kalmarsund som HSH 13,¹⁴⁷ (c. 1570) kallas *Matgefna*² 'matgivaren l. -giverskan' och hos Rhezelius Fc 5, s. 100 (1634) *Matgefaran* (det andra *a* möjligen *e*). Kanske detsamma då ytterligare gäller skäret *Matan*, upptaget på Kartan A 29,⁸¹ (1709) såsom beläget alldeles N om Sundskär i Frötuna, Uppl. (jfr *Fläskan*?). Men dunklare *Mat*-namn finnas. Vid en del kan nog syftas på plats där måltid plägade intagas; så kanske vid *Matkullaholmen* i Rytterns sn, Vstml., på Kartan K 17,²⁸⁸ (1705) och *Matkull*, gästgivaregård i Bergs sn, Smål.³ Man har då skäl att jämföra den gutniska *matflisen*, den tunna vita kalkhällen som vid fiskläget användes som fat när man åt den färska fisken⁴; och likaså kanske namnen *Aftonvardskobbarna* i Ingarö, Uppl. (Ek.), och *Dagvåln*, liten holme i Kalmarviken av Mälaren t. ex. hos Geringius *Ch. ö. Mäl.* (1739)⁵. Men är en analog tolkning möjlig t. ex. vid den gamla gården *Mathem* i Ö. Tollstad, Ögtl. (*Matheme* RAP nr 2731, 1394, *Matem* nr 2758, 1395)? Ytterligare ett par *Mat*-namn, som icke nu lämpligen kunna beröras, skola nedan komma på tal.

Ett sådant namn som *Fläsklösa* kan således i varje fall ge oss en vink om, att vi redan vid holmar och skär ha att på uppsvensk botten göra med ett positivt *-lösa*, vilket icke skall tolkas efter bristteorin. Delvis säkrare exempel på detta äro: *Broklösen*, liten holme N om Kurö och Ridö i Mälaren, samt *Brok-*

¹ Jfr Hellquist *Sjön*, 1,385. För *Matkroken* utanför Föra på Öland ges denna förklaring redan av Wallinus (själv öläanning) *Diss. de Oelandia* [Præs. P. Elvius] s. 77 (1703). *M.* var ett farligt rev.

² Här är faktiskt den substantivstam direkt belagd, som behöves för att tolka 'Fröjas binamn' *Gefn*.

³ Hellquist a. st. 386. [Ytterligare ett *Matkulla*, i Srml., se Dybeck *Runa* 1842—43, 3,23.]

⁴ Säve *Hafv:s o. fisk. sagor*² 57.

⁵ Ett sådant namn kan likväl möjligen tolkas också i analogi med skärnamnet *Brödstycket*.

lös harn i Hälsingland på en karta från 1748¹, säkerligen in-
tetdera från början 'byxlösen', utan innehållande det med lty.
brök, mhty. *bruoch* identiska *brök* 'sumpig mark, moras, kärr',
som jag finner i gården *Brok* i Sjögesta, Valkebo, Ögtl. (*Brok*
Jb 1635, s. 1683), troligen i *Brok* i Ålands skärgård² samt i
Fågelbro på Värmdön, Uppl. (*Foglebroka* UFT 5,164, 1603);
vidare *Kniflösen*, *Kniflösa*, små obebodda holmar i Blekinge,
den ena SO om Karlshamn, den andra NO därom i Bräkne-
Hoby (ett terrängbetecknande *kniv* finns i åtskilliga ortnamn³,
bl. a. i ett småländskt *Kniflösa*, se nedan); *Hufvudlösa*, holme
utanför Misterhult, Tunalän, Smål. (med en hög bergkulle,
ett 'huvud'; jfr det närkiska *Hufvudlösa* nedan).

Det *-lösa*, som föreligger i dessa önamn, måste nu säker-
ligen ställas ihop med det *-lösa* som även i Uppsverige träffas
i så många gårdnamn. Och det är (i stort sett) rent un-
dantagsvis som detta *-lösa* får tolkas som uttryckande
'brist'. Jag har redan berört åtskilliga, där så icke kan ske
(*Ödelösa*, ? *Brödlösa*, *Medellösa*, [*Tjuderlösa*,] *Örlösa*). Emot
en sådan tolkning talar redan den (av N. M. Petersen o. a.
framhållna) psykologiska orimligheten i det namnval, som då
skulle föreligga exempelvis i *Boglösa*, *Äglösa*, *Grislösa*, *Krok-
lösa*, *Edslösa*, *Haglösa*, *Stenlösa*, alla i Uppland. I flera fall
är det också lätt att visa, att lokalen utmärkes just av tillva-
ron av det förleden säger. Så t. ex. vid de nämnda *Kroklösa*
i Tillinge, *Edslösa* på Värmdön⁴, samt vid *Sättlösa* i Håtuna.
Och vad mening gäve *Ödelösa*?

Betydelsen hos det normala, 'äkta' -lösa.

Däremot synas naturförhållandena synnerligen väl medge,
att detta uppsvenska *-lösa* genomgående skulle kunna betyda

¹ Nordlander i *Landsm.* XV. 2,18 f.

² Solstrand i *Brages Årsskr.* 1909, s. 103 (utan egentl. tolkning).

³ De norska beröras NG 6,13.

⁴ *ēdh* skulle här kunna betyda 'smal passage invid vatten (mellan detta
och ett brant berg)' — om denna bet. eljes vore styrkt. Orten är mig väl bekant.

'äng, (fuktig) slätt, fält' o. d. Att denna tolkning också är den rätta, visa direkt följande två fakta:

1. I finländska dial. har intill senaste tid funnits ett åtminstone mycket nära besläktat ord, som haft en sådan betydelse. Hos Vendell finner man nämligen¹ ett *lösne* (i plur. även *lösñana*; genus ovisst) vilket säges förekomma i v. Nyland (Karis, Snappertuna) som ortnamn 'ish. på fält och ängar'. Genom förfrågning hos min vän lektor Hugo Bergroth i Hälsingfors vet jag, att Vendells källa för Snappertunamålet är en ortnamnssamling av Mag. H. Ekholm från 1902 eller 1903. Denna ger följande material i frågan (enligt Bergroth, som dock ej haft tillfälle att grundligare genomgå den): enkelt *lösn* (*lösns*) 5 à 6 ggr såsom namn på äng, *lill-lösn* i samma användning, *lösn-bro* och *lösn-torpet*, vilka båda lokaler likaledes (enligt muntligt meddelande av E. till B.) synas vara uppkallade efter ängar. Som levande appellativ lär ordet icke brukas på orten. — Härmed måste sammanhållas, att i Österbotten ett *-lös* förekommer i namn på ängar²: *Grytlös* och *Kivilös* i Kveflaks. (Båda dessa namn skola vi sedan också träffa som gårdnamn, det senare av dem alldeles i närheten.) *Gryt-* är isl. *grjót* 'sten', och då *Kivi-* säkerligen är fi. *kivi* 'sten', bli namnen bra nära identiska. Det ovan såsom gårdnamn nämnda *Stenlösa* är dock troligast den svenska bildning som ligger bakom *Kivilösa*.

2. Även i Svealandskapen kunna framdragas åtskilliga exempel på sammansatta *lös(a)-* namn, som direkt beteckna en äng, ett fält l. dyl. Följande äro mig bekanta:

Uppland:

Rälösan, en utjord under Mäsbo och Hamra i Vendel sn enligt Kartan A 24,153 (1702). Den bestod då dels av ängs-
mark med starrbotten, dels av skogsmark. *Rå* betyder '(stav
att utmärka) ägoskillnad, gränsmärke, hägn o. d.' Stycket var

¹ *Ordb. ö. östsv. dial.* (under lös).

² Karsten *Österbottn. ortn.* 1,81, som tror på 'bristen'.

åtminstone vid denna tid kringgärdat. På Ek återfinnes namnet som *Rålösen*. (Ett sådant namn var naturligtvis i särskild grad ägnat att lägga grund för den skämtsamma gruppen.)

Örlösan, den ovan omtalade allmanningen och kronoparken i Vaxala, bör också nämnas: *Örlösan* Kartan A 185,13¹ (1701). Likaså:

Allfwelösan som namn på en skogsmark NO om Gamla Uppsala i samma socken på en karta av 1686¹. Hos Salvius *Upl.* 301, 305 (1741) uppträder samma lokal som *Elglösan*, *Elglöse Marken*. Terrängen säges bestå av 'Åker, Äng och Skog af Ek och små Biörckar'. Vilken namnform som är den riktiga, måste jag t. v. lämna oavgjort. Motsatsen till *Örlösan* talar för *Alf*-. Ett uttal *alj*- eller *alv*- bör ha förmedlat.

Södermanland:

Åkerlösa Ängen i Strängnäs landsförsamling Kartan I 65,83 (1834), *Åkerlösa* GS. Jag har anledning tro, att det hos Ericsson *Srml:s folkmål* 190 återgivna yttrandet: '*Åkerlösa* säjs dä, men heter *Åkerlöten*' åsyftar detta. Likväl torde det påståendet inte vara riktigt. Förväxling mellan *-lösa* och *-löt* förekommer flerstädes. Vi skola finna ännu ett södermanländskt *Åkerlösa* (gård i Ö.-Tälje), med äldre hemul för *lösa*-formen.

Ängen Rocklösan i V. Haninge, Sotholm, på en karta från 1638 enligt Westerlin i *Bidr. t. Srml:s ä. kulturhist.* 9,91.

Ängen Dagglösan, *Dagglösängen* på Daga hds allmanning i Gåsinge sn enligt Kartan I 70,17 (1837). Till stor del 'sid- och kärrvall'. Längre fram uppträder som gård i Gåsinge *Daglösan* (ej i Jb 1750) Det kan synas frestande att ställa namnet tillsammans med häradsnamnet. Helt nära i Kattnäs ligger också en gård *Daga*. Likväl skola vi träffa ett troligen formellt identiskt *Dag(s)lösa* på ännu sex ställen såsom terräng- eller gårdnamn i andra, särskilt nordliga svenska bygder. Det är emellertid rätt osäkert, om inte detta namn till en del verkligen kan vara ett 'brist'-namn. Både dess spridning i eljes så gott som *lösa*-tomma bygder och andra överväganden göra,

¹ Signaturen blev tyvärr ej antecknad.

att namnet intar en viss särställning; varom längre fram. Att här ifrågavarande ängnamn är ett oäkta *-lösa*, är i alla händelser inte sagt. Särskilt naturligtvis ej, om *Dagg*- skulle vara den rätta formen.

Närke:

Hufvudlösetegen i Norrbyås sn torde också höra hit: En engh *Huffudlössetorpett* 1621, En engh *Hufvudlösa* 1630 (J. Sahlgren i *Landsm.* 1911, s. 293, n. 2).

Antagandet, att ett *-lösa* med denna betydelse också ingår i namn på (små) holmar (jfr ovan), är icke betänkligt. Jfr t. ex. 'en holme benempdh *Hundengen*' (under Strömsholm) *Hist. handl.* XIII. 1,73 (1562). Samma namn på samma holme träffas på Kartorna K 4,88 (1652), K 19,137 (1726) samt på Gripenhielms Mälarkarta (1689). Som stöd för att vanliga terrängnamn kunna nyttjas som önamn nämner jag ytterligare *Tall Hullten*, två små skogklädda holmar N om Skuterön i Mälaren, Vstml., enligt Kartan K 17,298 (1707) och *Löf Hulltet*, en liten holme i närheten därs.

Etymologien på *-lösa*.

Betydelsen hos det uppsvenska *-lösa* är alltså väsentligen densamma som, den man menat sig finna hos det danskt-götiska. Och att man vid detta senare träffat det rätta med översättningen 'fuktig äng, gräsäng vid vatten o. d.', det har fått gott stöd i de topografiska undersökningar som framför allt redan Emil Madsen¹ verkställt. Men då är det också all rimlighet för att vi ha att göra med en språkligt sett enhetlig *lösa*-typ både på det dansk-götiska och det uppsvenska området.

Om detta språkligt enhetliga *-lösa* vågar jag nu påstå, att det trots likheten i betydelse intet har att skaffa med ags. *läs* (jfr s. 2). Mitt skäl är, att det på ännu åtskilliga håll finnas namn som äro identiska med, resp. på det närmaste sammanhånga med vårt *-lösa*, men där en sådan etymologi är utesluten. De namngrupper jag åsyftar äro:

1. Gutniska namn på *laus(-)*. De uppräknas och dokumenteras längre fram i den bebyggelsehistoriska avdelningen. Som belysande ex. ger jag här *Krämplösa*, uttalat *Krämplause*²,

¹ A. st.

² Uttalsuppgifterna ha välvilligt meddelats av Dr Nils Lithberg.

Varplösa, uttalat *Värplause*, *Hundlauser*, ett allvarområde i Vamlingbo, uttalat *Hundlausar*, *Matlausu* (best. fem.), en åker i Levide¹, så uttalat (här åter det dunkla *Mat*;- jfr s. 8).

2. Norska namn, vilkas gamla former visa *-leys-*, *-laus-*. Här t. v. blott några exempel (de flesta från NG): *a Haløysu*, *i Halausu*; *vider* l. *i Storløysu(m)*, *i Tyrduløysu*, *i Aflausu* (jfr sv. *Aflösa* på Visingsö), *i Rosløyso*, *Røydholøysa*, *Agnleysa*, *Dravlaus*, *Brokløis* (jfr holmen *Broklösen* ovan); *Grådleysa*, *i Graløysu* (RB) i Boh. Märk också enkelt *i Løysu* (NG 6,16). Lika litet som flertalet svenska namn kunna dessa förklaras med bristteorin, såsom hittills gemenligen skett, där man alls försökt någon tolkning. Det nordbohusländska *Varlös* i Tanum uttalas *vållös*, lokalen är en sank äng invid en bergås, där tjärtunnor bruka brännas vid högtider (meddel. av Fil. stud. E. Walberg)! Detta blott ett exempel.

3. Västgermanska namn på *-los*, *-losen* o. d. På högtyskt område t. ex. *Wazerlosum* (800-t.²; jfr bl. a. det skånska *Vällösa* i Sjörup, Ljunits: *de watnalosæ* SD 5,145, 1343), *Weichenwasserlos*¹ (tydligt *< wihenwazzer* - 'heligt vatten'), *Ganslosen* (äldre *Gas-*, *Gos-*)³. Lågtyska exempel: *Westerkinlosum* i Friesland (före 1100)⁴, ett westfaliskt *Berkenlöse*⁵ m. fl.⁶ Man märke också här det enkla holländska *Loozen* i Overijssel (*Loezen* 1390, *Lozen* 1455, *Lose* 1510 osv.)⁷. Inte håller här kan man operera med 'bristen'⁸. Likväl är det tvivelsutan samma *laus-* som i de nordiska namnen, såsom man också stundom utan närmare utredning synes ha förmodat.

¹ Enl. benäget meddelande av Dr Lithberg.

² Förstemann *Die deutschen Ortsn.* (1863), s. 42.

³ Buck i *Germania* 16,297 ff. (1871), där också göres ett ohållbart förklaringsförsök av dessa tyska namn.

⁴ Förstemann a. a. 212.

⁵ Woeste *Wb d. westfäl. Mundarten* 164.

⁶ Se Buck a. st.

⁷ *Nom. geogr. neerland* 1,113. Jfr Jellinghaus *Westfäl. Ortsn.*² 101.

⁸ Så har gjorts hos Förstemann a. st., Hellquist *Sjönamn* 1,695 (för *Wasserlos*).

Det synes mig fullt klart, att namnen på *-lösa* innehålla en stam *laus-*. Det är naturligtvis en substantivisk stam. Men intet hindrar, att utgångspunkten är ett adjektiv, av vars stam man kanske delvis bör se direkta spår i en del gamla former på *-laus*, *-lös*. Formerna *-laus*, *-löysa* äro då kanske senare substantiveringar. Jag kan inte se, att sådana behöva vara unga. För den omljudda formen ha vi en gammal analogi i *kelda* till *kaldr*¹. Andra paralleller äro *fýla* — *fúll*, *bløyta* — *blautr*, *væta* (märk att detta väl föreligger i det säkert urgamla önamnet *Vätö* i Rosl.: *vætu* SD 4,586, 1337²) — *vátr*, *skemma* — *skammr*, ags. *stére* — *stór*. Men måhända kunna *-laus*, *-löysa* förklaras, utan att man tar vägen över ett adjektiv såsom redan förefintligt.

Hurusomhålst, det finnes knappt någon säker germansk ordstam att tänka på utom den i adj. *lauss*, sv. *lös*, ty. *los*. Frågan blir då, om denna kan medge en betydelse 'fuktig äng, fält, slätt'.

Knappast går det att abstrakte deducera fram denna ur en supponerad urbetydelse. Ty en sådan är överhuvud vanskelig att fastslå, så länge ordets härledning inte är säkert uttrönt; senast har v. Helten fört *lös* ihop med grek. *ἐλεύθερος* 'fri'³. Men går man empiriskt tillväga, synas de anknytningar, som adjektivets användningar faktiskt erbjuda till förklaring av den ifrågavarande substantiviska betydelsen, vara så pass talrika, att det i själfva verket är svårt att besluta sig för någon särskild. Jag går att i korthet belysa de olika möjligheterna⁴ och betonar då på förhand, att jag inte i denna betydelseutvecklingsfråga förmår ge en definitiv eller exklusiv lösning.

1. Man kan tänka på *lös* i bet. 'icke hård, mjuk, lucker', därur 'sank, fuktig' osv., substantiviskt 'mjuk', "lös" ter-

¹ Hellquist *Ark. f. nord. filol.* 7,51 f., varest fler exempel. Jfr Kluge *Stammbildungslehre* § 80.

² Av flera skäl är det osannolikt, att *-u* här avser *-ø*. *ø* förekommer 2 ggr i samma diplom.

³ *Zeitschr. f. deutsche Wortf.* 11,57.

⁴ Ett par av dem ha redan berörts av Nielsen (se s. 2).

räng, sankmark', och så på vissa håll med generalisering 'fält, slått' (t. ex. i gutn. *Hundlauser*). I nyisl. betyder *laus jörd* 'lös Jord som let smuldrer' (Haldorsen). Analogier vore:

Vätö sn i Roslagen, vars gamla form *væta* sannolikt förhåller sig till adj. *vät(er)* 'våt' som *løysa* till *lauss* (s. 14).

Sbst. *blöta* i ortnamn både som enkelt och som senare led. Det förra föreliger t. ex. i de uppländska *Blöötan* i Lagga sn Kartan A 6,150 (1639) och i danska *Bløde*¹. Här kan dock delvis föreligga det närstående *blöte*, som väl träffas i *Blöte* nära Ortala i Väddö och Häverö, Uppl. Som slutled uppträder ordet t. ex. i *Prästblötan* i N.-Luleå (det är en stor äng, som fordom varit vatten²) samt i Danmark¹. Som appellativ känner jag *blöta* från Gräsö i bet. 'sumpig skogsäng' (den akutliknande acc. sammanhänger med målets egenheter), och Wigforss nämner pl. *blöda* 'kärrmarker' från s. Halland³. I Norge träffa vi motsvarande betydelse hos både *blauta* och *bløyta* (Ross). Som en motsatt parallell nämner jag skogen *Torren* i Uppland, från Fresta in i Sollentuna sn⁴.

2. I gotiskan betyder *laus-* 'tom'. Skulle ordet i ortnamn först (näppeligen genomgående) kunna syfta på 'ett stycke land som icke är uppodlat, icke bär säd'? Det kunde i så fall ha haft väsentligen samma reela innebörd som det fornda. *ore*⁵. På Runö betyder *lösgård*, *lösland* 'trädesland'⁶. — Mycket nära står en betydelse 'helt obevuxen, bar, kal'. Att *laus-* kunnat betyda detta, blir troligt genom användningen av avledningen *løysk-* i fgutn. *loyski* och i nygutn. *låjskr* 'bar fläck i skogen'⁷. Jfr också *Löska* i Qville, Boh.?

3. Nära dessa betydelser står den av 'icke fastsittande,

¹ Steenstrup *Indled. stud.* 24.

² Nordlinder i *Sv. landsm.* VI. 6,28.

³ S. *Hallands folkhäl* 175; jfr Rietz 39 b.

⁴ Salvius *Upl.* 108 (1741).

⁵ Dettas innebörd skulle dock också kunna komma nära altern. 3.

⁶ Vendell *Ordb. ö. östsv. dial.*

⁷ Se Säve *Åkerns sagor* 5.

avsöndrad, avskild; fri, befriad, ledig i ett l. annat hänseende'. Jfr no. dial. *løysa* 'en løsnet Masse, f. Ex. af Jis' Aasen; se även betydelserna av verbet *løysa* hos Aasen och Ross. Då kunde *løsa* vara:

a) 'fritt för sig själv liggande ängsbit, utjord, utmark'. En förträfflig parallell kunde då bjudas av *þveit* och namnen på *-þveit(a)*, *-tveta*. Detta ord anger ursprungligen just 'ett avskuret stycke' (jfr ags. *þwítan*), och i de äldsta bildningarna förmodar Rygh¹ ännu betydelsen 'udskilt Part, for sig beliggende Jordstykke'. De faktiska terrängförhållandena vid de norska *þveit*-namnen anger han som 'Græsplet mellem Skov l. Klipper, en Slaatteng i Skoven, en Rydning'. För de danska namnen ger Nielsen² översättningen 'et af Vand delvis omgivet langstrakt Stykke Jord', varjämte han också tänker på 'et langstrakt Stykke ryddet Skovland, der er afgrænset af den tilbagestående Skov'.

b) 'fri, icke hägnad l. omgärdad'.

c) Det kan ock vara skäl att anföra betydelsen av *lös land* i frisiskan: 'landerijen, die niet oorspronkelijk bij eene boerderij (ploatse, heerd) behoorden, maar door latere bezitters . . . erbij getrokken zijn, door koop of vererving'³. Av flera skäl måste dock detta sägas för oss ligga mer avlägset. Detsamma kan väl sägas om Västgötalagens *lösir lötir* (l. *priþiunger lös* af bole), där Schlyter översätter 'fri från arrendet' (genom arrendatorns död), och väl om SrmlL:s *lös iorþ* (jfr Schlyter Gloss.). Dessa användningar styrka dock en betydelse 'fri, ledig'. —

I många ortnamn förekommer *lauss*, *lös* som förled. Svenska ex. äro: *Lösåker Riksdagsakt*. I. 1,128 (1529), *lösåker Gust. I:s reg.* 6,178 (1529), nu *Löfåker(!)* i Julita, Srml., ett *Lösswijck* i Frötuna Jb 1636, s. 359, *löseskell* i Bälänge sn och hd, Uppl., *Uppl. handl.* 1542, nr 11, *Lösholmen lösholmæn*, nu gård på fast land ett stycke S om Öregrund. Norska ex.: *j Lausolande* NG IV. 2,322, *Lausland* NG 9,117 (*Lousland* 1630),

¹ NG *Indl.*

² *Blandinger* 2,35 f.

³ Molema *Wb d. Groningenschen Mundart.*

Lausengen NG IV. 2,⁵⁷ — detta namn av särskilt intresse —. Som nordiskt bör också räknas det meng. *Glowesbi* (< *Lausabór*)¹. Västgermanska ex.: *Looswiese*, *Loosgehege* i Braunschweig², *Loosäcker* i Hessen³, de nederländska *Loosbroek* (*Loesbruch* 1196, *Lozebruc*, *Lozenbruch* c. 1200)⁴, *Loozerbroek* (*Lozerbroeck* 1464)⁵. Säkerligen har ordet inte någon enhetlig betydelse i alla dessa namn, och därför är det vanskligt att ur dem hämta stöd för den ena eller den andra exklusiva uppfattningen av -lösa. Inte ens i de enskilda namnen är innebörden av detta *laus-* som förled klar. Det nyssnämnda *Loosbroek* tolkas som 'vacua sive plana palus'⁴, och man kunde då jämföra *Baarbroek*, där förleden säkert riktigt översättes 'bloot, woest, onbebouwt'⁶. Men också 'den sankt myren l. ängen' vore rimligt; jfr t. ex. det braunschweig. *Rojekamp* (till *roie* 'locker, mürbe')⁷, gutn. *Blötmyr* både i Stånga (den mest vattensjuka delen av Stånga myr) och i Ala⁸.

Är det nu likväl riktigt, att de gamla sydsvenska -lösa särskilt ange 'fuktig, sank, vid vatten(drag) belägen äng', ser jag däri en faktor, som talar för att detta, ovan som nr 1 ställda alternativ, förtjänar beaktande i första hand. Denna betydelse hos *laus-* finge väl då anses som samgermansk. — Det gutniska *Hundlauser* är emellertid ett ofruktbart allvarområde, är således icke sankt. Detta namn är det då frestande att förbinda med det gotiska *laus* 'tom', så mycket mer som en liknande betydelse fanns hos gutn. *loyskr* (se altern. 2 ovan). För åtskilliga av de övriga gutniska -*laus-* synes däremot anledning icke finnas att gå ifrån betydelsen 'fuktig ängsmark'.

¹ Lindkvist *Middlengl. placen.* 148.

² Andree *Braunschw. Volksk.*² 108. Hit också *Löseke*, "Anger" vid Eitzum (Därs.)?

³ Friedrich i *Hess. Blätter f. Volksk.* 11, v.

⁴ *Nom. geogr. neerland.* 3, 133.

⁵ *a. arb.* 1, 113.

⁶ *a. arb.* 3, 324.

⁷ Andree *a. arb.* 115.

⁸ Steffens *Ber. ö. myrtrakt.* 46, 65.

Det finns ett lågty. *löse*, f. 'lauge, schaum bei waschen, geschlagene Sahne osv'.¹ Om dess härledning vågar jag icke uttala någon mening. Till gr. *λοῦειν*, lat. *lavare* kan det, så vitt jag förstår, knappast höra. Men kan det ha något med *-lösa* att skaffa? Den ty. lexikografen Maaler (1561) nämner (enl. *Brem. Wb*, under *waterlöse*) ett *löse* 'ein Zusammenfluss des Wassers, Pfütze'. Också detta är mig dunkelt, men jag gör vid det samma fråga. Kanhända föreligger i (något av) dessa ord ett annat germ. *-laus*, som kunde komma i åtanke. Tills vidare anser jag det dock, i all synnerhet efter ovanstående granskning av betydelsesidan, fullt berättigat att hålla fast vid den vanliga stammen *laus-*.

Man bör ock söka komma till rätta med den biform *-lösn-*, som uppträder inte bara i namn, som kunna antas vara relativt unga (jfr de finländska formerna ovan s. 10 samt en del särsk. uppsvenska på *-lösen*). Gamla *-lösn* äro åtminstone det blekingska sockennamnet *Lösen* samt ett danskt *Vesløs*. Det förra skrivs visserligen 3 ggr i Vald. jb *Lusn*, men på 1400-t. *Lössn*², och för riktigheten av den formen talar den inskription som fanns på en tegelsten i takvalvet vid rivningen av den gamla kyrkan 1858; där stod: 'ego sum *lausn*'³. Ett danskt *Vesløs* skrevs *Wæstløsæn*, *Vestløsæn* 1348⁴. Men dessa namn behöva inte fattas som helt likställda med de gamla *-lösa*; så mycket mer som i Blekinge knappt finnes något av dessa (se s. 19). Här kan det därför måhända vara fråga om 'inlöst jord'; jfr t. ex. fsv. *lösn* 'lösen varigenom såld jord inlöses av säljarens arvinge' i Västgötalagen II Add. 11:6. Omöjligt torde väl dock inte vara, att också ett *lausn-*, direkt utgående från verbalstammen, kunde få en betydelse, som förde det nära *lösa*-namnen.

Mot antagandet av betydelsen 'äng' strider icke det faktum, att förleden vid *lösa*-namnen, vilken i de vida övervägande fallen är ett naturord, som anger lokalens beskaffenhet,

¹ Woeste *Wb d. westfäl. Mundarten*.

² Styffe *Bidr. t. Skand. hist.* 2,320.

³ Edv. F(agerlund) *Beskr. om Lösens o. Augerums socknar* 8 noten (1865).

⁴ Steenstrup *Indled. stud.* 103.

undantagsvis är ett personnamn. Ty sådant träffas t. ex. också vid *-äng* sedan gammalt. I själva verket är det emellertid knappt mer än det östgötska *Gärdslösa*, som bland de *-lösa* där personnamn förmodats, fullt säkert håller stånd vid en granskning av de gamla formerna. Den äldsta formen *in Jærunzløso*, *in iærunzløso* visar, att här namnet *Jærunder* ingår¹. Med tämlig visshet bör hit också föras det uppländska *Gumlösa*, vars äldsta form är *gudmundaløsa*. Det är främst det likaledes uppländska *Gromundhem* (nu *Gråmunkehøga* i Fundbo), där personnamn icke kan ingå², som hindrar mig att anse saken absolut oomtvistlig.

En undersökning av förledens natur eller form hos *lösa*-namnen ligger eljes icke inom planen för min framställning.

Den bebyggelsehistoriska frågan.

I inledningen (s. 3) har jag redan uttalat, att det torde vara med rätta, som man ställt de dansk-götiska *-lösa* i samband med den första (fasta) germanska bebyggelsen, varmed jag syftar på den åkerbrukande megalitiska kulturen. Riktigheten kan anses, så vitt möjligt varit, uppvisad eller av andra skäl giltig för Danmark med Skåne och Halland samt för Varend. I Blekinge ha vi utom *Lösen* (s. 18) blott holmnamnet *Kniflösen*, *Kniflösa* (s. 9). Man kunde vara frestad att tro, att stammen *lös-* här kunnat användas i ortnamn långt fram i tiden. Men landskapets material är alldeles för obetydligt att tillåta några slutsatser. Att det gamla *-lösa* inte där tycks ha slagit djupare rot, är det dock av betydelse att kunna konstatera.

För övriga svenska bygder måste en omsorgsfullare prövning vidtagas. Härmed gör jag då början. Bygd efter bygd skall tas upp. I anslutning därtill berör jag Finland. Sist vänder jag mig till Norge. Bohuslän och Jämtland behandlar jag i samband med detta. — Önamnen lämnar jag numera åsido.

¹ Så redan Lundgren *Personn.* 141, 144.

² Jfr K. H. Karlsson i *Uppland* 1,411.

Kalmar län.

Namnmaterial (här liksom i det följande, då ej annat säges, utmärkt på kartan 1)¹: *Igelösa* (*Ygharlösa* SD ns 1,572 noten, 1377 [avskr.], *Iwærlösa* 1,59, 1401, i *Ygurlösom* 4,212, 1406 [avskr.], *Igerlössa* Vdst. kl. jb 148, 1480), *Vassmolösa* (*vassmerlöso* SD 4,91, 1329, *Wasmarlösa* RAP nr 2019, 1384), *Kranklösa(holm)* (*Krankalössa* Vdst. kl. jb 147 f., 1480), *Elfveslösa* (*Atwærlösa*. RAP nr 918, 1370, *Alfwinslösa* nr 1013, 1371, *Alftwingslöse* v. d. Hardt *Peric Antiqu.*, 1371, *Atwarslöse* RAP nr 2259, 1386, *Ætwislösa* Vdst. kl. jb 146 1447), *Krafslösa* (*Kraffzlöse* Gust. I:s reg. 24,22, 1553), *Förlösa* (*förlöso* RAP nr 1296, 1377 [läsning av Riksark. Hildebrand efter orig.]; på Öland: *Alfvelösa* (*Alfwelösa*, *Alflösa* Rhezelius Fc 5, 1634), *Kastlösa* (*kastarlöso* SD 1,456, 1271, *Kasterlöso* 466, 1272), *Rösslösa* (*Rödsslössa* Jb 1632, s. 198), *Gårdslösa* (de *gærislöso* SD 1,634, 1283), *Mellösa* (*Medelöse* Riksdagsakt II. 1,316, 1569), *Tjurlösa* (*Tjuderlössa* Jb 1632, s. 54), *Hörlösa* (*Hörlösa* Årkeb. Abrahams räfst 40, 1596); på fastlandets norra länsdel: *Eldslösa* invid Gamleby (*Eltzlösse* [rättat från något annat] Jb 1631, s. 228), samt *Gällösa* i Tryserum (*Gårdlössa* Jb 1631, s. 145) vars hithörighet kanske ej är oomtvistlig. — Därtill ett nu ej identifierbart *Knaplösa* SD ns 4,212 (1406; Sparres avskr. med dåliga former), vilket synes ha legat i S troligen i Hagby sn eller dess närhet (på kartan inlagt på ett ungefär.)

Av de 9 *-lösa* som finnas inom länets fastlandsdel, ligga 7 tätt tillsammans kring Kalmar. Detta är ingen tillfällighet. Ty just här ha vi att söka megalitkulturens äldsta centrum i dessa bygder. Detta har Åbergs sammanställningar av fornsaksmaterialet visat². Den i stort sett väl tidigare strandkulturens centrum ligger däremot längre i norr (se densammes kartor). Att det verkligen är befogat att knyta ihop just den äldsta megalitkulturen (som helhet tagen) och *-lösa* även här, får väl anses framgå därav, att namntypen icke träffas inom de närbelägna områden som först under senare perioder tagits i varaktig besittning.

En bekräftelse på att länets — så vitt fastlandet beträffar — äldsta jordbruksbygd är att söka i Kalmartrakten lämnas också i sin mån därav, att sockenkyrkorna här ligga tätast.

Det arkeologiska materialet synes peka på ett direkt sam-

¹ Äldre namnformer ges endast i den utsträckning som anses behövt för att om möjligt konstatera den rätta formen. Äldsta (diplomatariska) belägg medtas alltid.

² Nils Åberg *Kalmar läns stenålder* (Meddel. fr. Kalmar läns fornminnesför. VII, 1913).

band mellan den skånsk-danska och den östsmåländska megalitkulturen, under förbigående av Blekinge.¹ Ortnamnsmaterialet måste anses tyda på alldeles detsamma (jfr om -lösa i Blekinge s. 19).

Detta samband gäller också Öland. Där kommer det till uttryck icke minst genom det faktum, att här, ensamt bland alla östsvenska bygder, påträffats gånggrifter. Dessa ligga i Resmo, mitt emot den nyss berörda småländska lösa-bygden. (Därjämte omtalar Almgren *Sv:s fasta fornlämn.* 67 en gånggriftsliknande grav också från Torslunda något längre i N.) Och strax i S ligga nu ock 3 av Ölands 7 -lösa, i bygd som även den lämnat fynd från ifrågavarande stenåldersperioder. Att till dessa förlägga också uppkomsten av *Gärdslösa*, stöter inte på något hinder (se Åbergs Pl. V—VIII), så mycket mindre som en stenåldersgrav också där synes vara anträffad². Också från Löt sn, där *Tjurlösa* ligger, äro megalitiska yxor kända. Även Persnäs (*Hörlösa*) synes ha varit befolkat redan under gånggriftstid (jfr Åberg a. st. samt 30 f. not 2), om ock säkerligen glest. Detsamma synes gälla Bredsättra (*Mellösa*). Man må emellertid komma ihåg, att -lösa självt är ett naturnamn, som intet utsäger om graden av bebyggelsens fasthet. En dylik fasthet får väl däremot i regel anses styrkt genom tillvaron av megalitiska gravar. Sådana äro åtminstone ännu icke funna N om Köpings sn och fullt oomtvistliga icke ens så högt upp³.

Öland lämpar sig emellertid knappast för studier rörande förhållandet mellan bebyggelsens fortgång och vissa ortnamns typer. Det är därför väl möjligt, att -lösa här kan ha sträckt sin produktivitet in i bronsåldern. Just vid *Hörlösa* i Persnäs äro bronsfynd gjorda⁴.

¹ Arne i *Fornv.* 1909, s. 95, S. Erixon i *Fornv.* 1913, s. 194, Åberg a. arb. 27, 38, Almgren i *Fornv.* 1914, s. 10.

² Se Arne a. st. 102 o. cit. litt.

³ Ännu i det stora verket *Sverige* (Bd II. 8) talas visserligen om 'hällkistor' litet varstades ända upp till Böda. Men det beror på en oförsiktig användning av termen. Resmogravarna få samtliga heta '(sten)dösar' (s. 488).

⁴ Montelius i *SFT* 4,269.

Från n. länsdelen på fastlandet känna vi bara ett litet *Eldslösa* vid Gamleby och (?) *Gårdlösa* än längre i N. Båda ligga vid kusten. Då megalityxor föreligga från båda trakterna (se Åbergs kartor), ehuru ytterst sparsamt, kan man väl ej förneka möjligheten av namnens stenåldersursprung. Denna motsäges kanske inte håller av läget av de östsmåländska *hem*-namnen. Också dessa äro inlagda på kartan, i den mån de, efter kritisk prövning av äldre former, synts mig pålitliga som representanter för den svenska *hem*-typ, som i alla händelser är en bland de äldsta sammansatta gårdnamnstyperna¹. Det vill synas som om även *hem*-bebyggelsen här kommit från ostkusten (märk ett gammalt *Torrhem* i s. ö. Blekinge). Och det synes möjligt att uppfatta den som en vidare utveckling av den (bl. a.) genom *-lösa* representerade äldsta bygden. I n. länsdelen funnes då denna blott i svaga rester, men *hem*-bebyggelsen skulle ha brett ut sig vidare. Likväl kräva frågorna om *hem*-bebyggelsens kronologi (i de götiska bygderna) och i synnerhet om dess ursprung en särskild behandling, och för den är här inte platsen. I andra bygder, där både *-lösa* och *-hem* äro talrikare representerade eller lättare att förlägga till viss tidsperiod, skall dock en sammanställning av dem visa sig ha sitt värde.

Jönköpings län.

Namnmaterial: *Boglös* (*Buglösse* Gust. I:s reg. 7,417, 1531), *Hallösa* = nuv. Lyckås (*hallöso* SD 5,168, 1343, *Halös* RAP nr 1815, 1360, *Halösa* nr 2286, 1387, nr 2491, 1390, *Haalöso*, *Halösa* Vdst. kl. jb 79, 1447), *Stickelösa* (*stygaalöso* SD 4,450, 1335, i *Stikalöso* ns 2,365, 1411 [2 ggr], *Stikkalösa* Vdst. kl. jb 80, 1447, *Stikolösom* Därs., 1466), *Kniflösa* (i *Knifwalöso* SD ns 1,335, 1404); på Visingsö: *Vrixlösa* (i *Wrixlöso* SD ns 3,559, 1420), *Aflösa* (*Agelössa* W. Berg *Visingsö* 195, 1541, *afflöse* Därs. 4, 1560).

Materialet uppdelar sig naturligt i *Boglös* å ena sidan, *Vättergruppen* å den andra. Att betrakta det förra som ett ungt

¹ Följande *-hem* äro medtagna i Kalmar län (från S): ? *Resmo* på Öland, ? *Hossmo*, ? *Klenehem*, *Ålem*, *Krithem* (nu bl. naturnamn i Kristdala), *Lidhem* (bl. dubbelnamn till det följande *Lidhem*?), *Skråphem*, *Fågelhem*, *Lidhem* i Locknevi, *Skåhem*, *Blekhem*, ? *Mem*, ännu ett *Skåhem*, *Sothem*, *Dalhem*, ? *Hårnum* i V. Ed.

² A. Friberg i *Sverige* 2,175.

namn, finnas väl ännu inga tvingande skäl. Några andra unga -lösa stå håller inte att upptäcka vida omkring. Den fasta bygden kan dock därför vara jämförelsevis ung; domareringar och andra stensättningar¹ visa dock till heden tid. Namnet är en utlöpare, men varifrån är inte gott att säga, då avståndet till närmaste lösa-namn är ungefär lika långt åt flera sidor.

Vättergruppen måste ses i samband med den östgötska bebyggelsen. Liksom för denna, som nedan skall avhandlas, är också här ursprunget säkerligen att söka i Västergötland. Ditåt synes mig här ytterligare peka det i dessa bygder alldeles unika lev-namnet *Adelöf* (sn; *Athelef* SD 1,403, 1261). Dettas närmaste fränder kunna nämligen knappt vara andra än de visserligen få västgötska -löf (varom nedan); på de värendiska är väl mindre skäl att tänka. *Grafven* och *Lufven* inom Adelöfs sn skulle ytterliga bekräfta åsikten, om de vore gamla -vin, vilket jag dock icke förmår styrka. Åtminstone ett säkert gammalt -hem finns också intill (*i Ryem* i Ölmostad *Årkeb. Abrahams räfst* 110, 1596). Något ovisst är *Berghem* i Skärstad (och *Karlhem* i Ölmostad).

Vad Vättergruppens ålder angår, möter det till en början intet hinder att föra de båda Visingsönamnen till den megalitiska invandringen. På ön finnas både hällkistor och andra minnen från yngre stenåldern². Huruvida denna ungefärliga datering är möjlig också för de tre -lösa på fastlandet, torde inte kunna avgöras förrän det arkeologiska materialet föreligger fullständigare bearbetat. För närvarande äro emellertid inga stenåldersfynd antecknade från Skärstad sn (*Stickelösa, Hallösa*)³. -lösa alltså här produktivt in i senare perioder?

Västergötland.

Namnmaterial. Nära Vänern: *Sparlösa* (nu Salem; *sparlöso* SD 2,162, 1293 [avskr.]), *Örslösa* (*ørslöso* SD 2,91, 1290), *Skällösa* (*Skellalösa* Skara stifts k. jb 1540, s. 153, *Skellelössa* Vgtl. handl. 1549, nr 3), *Haslösa* (*Has-*

¹ A. Friberg i *Sverige* 2,175.

² Berg *Visingsö*, särsk. s. 27, A. Friberg i *Sverige* 2,125.

³ A. Friberg i *Sverige* 2,286. Från Adelöfs sn nämnes en skafthålsyxva *Fornv.* 1909, s. 231.

lösa SD ns 2,319, 1410 [avskr.], *Haslasa* 599, 1413, *Haslösa* 660, 1413), *Hangelösa* (*Hagnælösa* SD 3,739, 1326 [avskr.], i. *Hagnalösu* 5,562, 1346), *Vättlösa* (*Væterlösa* RAP nr 2643, 2644, 1392), *Fullösa* (de *fuldælöso* SD 2,91, 1290, *Fullalösa* SD ns 3,58, 1415), *Rölsa* (*Rölösa* SD 2,430, 1304, *Rölösa* Skara stifts k. jb 1540, s. 24). I SV: *Gässlösa* (*Gidesslösa* 1545, *Geslösa* 1546 SOÄ 11,92 f.), *Komlösa* (*Kumblösa* 1382 SOÄ 11,42 f.), *Röcklösa* (*Röklösa* 1540, *Röclöse* 1542 SOÄ 6,56 f.).

Materialet kan uppdelas i en Vänergrupp på 8 -lösa med begynnelse i SV vid foten av Källandsö samt i en grupp på 3 uppefter Viskans dalgång från SV.

Att den förra gruppen är knuten till Vänertraktens äldsta germanska bebyggelse (tagen i stort), därom kan knappt råda något tvivel. Genom Sahlströms ännu icke offentliggjorda undersökningar synes ha framgått, att landskapets äldsta bygd är att söka vid Göta älv och närmast angränsande(?) stränder av Väner¹. Men denna bebyggelse har väsentligen uppburits av 'trindyxbrukande fiskarstammar'². Den megalitiska bygden har sitt äldsta fasta centrum i Falbygdens siluområde och på lerslätten i NV därom³. Våra 8 -lösa ligga nu å ena sidan icke tillräckligt långt i V eller nog nära kusten för att kräva att ställas i samband med den berörda strandbebyggelsen, å den andra knappast tillräckligt långt i SSO för att representera den nämnda megalitiska huvudbygden. Till den megalitiska bebyggelsen böra de dock på ett eller annat sätt knytas, så vitt redan på andra håll kunna resultat skola ha vitsord. Därför talar ju ock deras begränsning inom ett helt litet område vid Vänerkusten. — Megalitikulturen har uppenbarligen kommit från Sydsandinavien. Såsom en viktig invandringsväg har Göta älv utpekats⁴. Om nu i de sydliga bygderna *lösa*-typen redan nått utveckling, är det rimligt, att invandrarna till Västergötland förde den med sig, att deras väg

¹ Jfr Sahlström hos Ekholm i *Ymer* 1913, s. 375 samt Almgrens referat i *Fornv.* 1914, s. 7.

² Sahlström enl. Almgren a. st. 9; jfr Nordin i SOÄ 12,179.

³ Almgren a. st. 7.

⁴ Senast Sahlström-Almgren a. st. 9.

mot Ö från Göta älv hade en något nordostlig kurs och att det är deras första bosättningar som lämnat spår i Vänergruppens *lösa*-namn.

För detta kan läget av de tre återstående *lösa*-namnen synas tala. Just Viskan har jämte Göta älv framhållits som en invandringsväg för de sydiskandinaviska stammarna. Och att dessa namn verkligen äro att sammanställa med detta arkeologernas antagande, synes mig högeligen sannolikt.

Den modifikationen av nu skisserade förklaring är emellertid möjlig, att det inte är vägen för själva den första invandringen, som betecknas av *lösa*-namnen, utan vägen för de alltjämt fortsatta kulturförbindelserna med sydliga bygder. Ofta sammanfalla säkerligen dessa vägar, och så vore här då sannolikt fallet. Men genom denna modifikation blir det möjligt att förlägga -*lösa* till en tämligen långt framskriden period av stenåldern. Flera skäl, vilka torde komma att framgå ur det följande, tala för en sådan senare tidsbestämning, och detta ju mera ju längre åt N vi komma.

Men också en annan tolkning av Vänergruppen än den nu givna synes mig möjlig. Arkeologerna tala om en småningom skeende 'infiltration' söderifrån av Vänerslätten, ut ifrån den nämnda megalitiska centralhärden i Falbygden, och denna infiltration skulle ha varit tämligen genomförd under hällkisttiden¹. *lösa*-bebyggelsen skulle kunna ställas tillsammans med detta. Detta vore så mycket tänkbarare som *lösa*-typen, efter vad det skall visa sig, följt med den megalitiska kultur som sedan från Västergötland spridde sig vidare.

Blott en mer detaljerad konfrontation av det arkeologiska materialet och ortnamnsmaterialet än som nu är möjlig kan avgöra vilkendera lösningen, som har det mesta för sig. Frånvaron av *lösa*-namn i själva Falbygden bör kanske i vilket fall som helst tillskrivas traktens naturförhållanden.

Bland andra gamla västgötska namntyper förtjäna för kro-

¹ Sahlström-Almgren a. st. 10.

nologien särskilt *-lev*¹, *-vin* och *-hem* uppmärksamhet. Av den förstnämnda känner jag endast 5 representanter, vilka därtill knappast alla äro säkra². De ha inlagts på kartan. Det är påfallande hurusom också dessa namn hålla sig till de antagna invandringsvägarna. Hur ställa de sig då till *-lösa*? Förhållandena i Västergötland för sig betraktade medge näppeligen ett svar; ty de båda typerna kollidera knappast. Sammanställes vad som annorstädes iakttagits om *-lev*, finns emellertid intet som kan göra oss benägna för att däri se en föregångare till *-lösa*. Snarast representera de västgötska *-lev* den nyss ovan berörda, även efter invandringen bestående livliga kontakten med Sydsandinavien utefter samma vägar. — Namnen på *-vin* och *-hem* äro i Västergötland så många, att jag här avstått från att lägga in dem på kartan. För mitt syfte är det också nog att konstatera, att just detta deras antal, deras läge och deras spridning hänvisa dem båda till en senare period än *-lösa*; och även beträffande *-vin* bör saken troligen ses så, att typen överhuvud blivit produktiv först längre ned i tiden.

Dalsland och Värmland.

I Dalsland finner jag blott 1 *-lösa*: *Näfverlösa* i Steneby, Vedbo hd. Med orätt har Hellquist³ ansett ett sjönamn *Näfverlösen* vara det primära. Detta synes han hälst vilja tolka som 'näver-sjön', utan reelt underlag, tycks det. Gården skrivs *Näfwerlössa* (*N. o. S.*) Jb 1653, s. 815. Förleden är antagligen ett ånamn. En stam *nefr-* är känd från flera norska sådana⁴, den synes också ha förelegat i det gamla namnet på gränsbäcken mellan Ålem och Ryssby socknar i ö. Småland. Vid mynningen ligga nämligen gårdarna *N. o. S. Näfra* och i sitt

¹ Det synes mig vara med orätt, åtminstone vad de svenska *-lev* beträffar, som man på sistone på vissa håll ställt sig skeptisk gent emot denna typs höga ålder.

² *Tarsled, ?Färdsle, Rommele, Börste, Hüggesläd.*

³ *Sjön.* 1,441.

⁴ Rygh *Elven.* 177.

övre lopp genomflyter ån *Näfversjön* (med gården *Näfversjö*). Tolkningen bör likväl ta hänsyn också till *Näfraverke* invid Hagbyån i S. Möre. Även här ett *Näfr(a)*?

Varken åldern eller härkomsten av detta enstaka dalsländska *lösa*-namn vågar jag yttra mig om. Vedbo hd hör emellertid in under landskapets gamla bygd¹.

Från Värmland känner jag likaledes bara ett *-lösa*, *Gässlösa* i Ölme sn och hd, helt nära Väneren (se kartan): *Gässlössa* Jb 1630, s. 215. Namnets 'äkthet' såsom *-lösa* är säker². Att dess härstamning bör sökas söderut, blir redan ur ortnamnsynpunkt i viss mån sannolikt därigenom, att alldeles samma namn träffas både i n. Halland och i Västergötland³. Arkeologien bör a priori vara böjd för samma antagande. Huruvida namngivningen kan sammanställas med den tidigaste megalitiska bebyggelsen, det medger mig inte det tillgängliga materialet att bilda mig en bestämd mening om. Denna bebyggelse anses dock ha sitt äldsta centrum i landskapets s. v. del⁴.

Östergötland.

Namnmaterial (från V): *Västerlösa* i Rogslösa (*Wästerlöse* Jb 1635, s. 735), *Rogslösa* (in *Roslosø* SD 1,511, 1276, in *Rosløsum* 2,6, 1286, *Rosløsu* 682, 1292 in . . *Roslosø* 150, 1293, in *Rossløso* 300, 1299), *Vilseberga* (*vithløso*byargh SD 2,40, 1287), *Gårdslösa* (in *Jærunzløso* SD 2,480, 1306), *Staflösa* (in . . *stæfløso* SD 3,559, 1322, *stafløso* RAP nr 1974, 1383 [läsning av Riksark. Hildebrand efter orig.], i *Stafløso* SD ns 1,425, 426 [3 ggr], 1405), *Eldslösa* (in *Esløsum* SD 2,5, 1286, in occidentali *ozløso* 18, 1341, *Æzløso*, *Ezløsa* 6,14, 15, 1348, *Ezsløsa* RAP nr 1896, 1382, i Västra *Eezløsa* nr 3084, 1400), *Gottlösa* (*Gutaløso* SD 4,368, 1334), *Normlösa* (*Normaløso* SD 1,99, 1178), *Goflösa* (*Goffwaløsa* Vdst. kl. jb 280, 1509, *Gåfueløse*, *gåffueløse* Jb 1635, s. 282, 319), *Nederlösa* (*nidhaløso* SD 1,278, 1233 -1247, *Nidhraløsa* RPapp 102, 1381), *Västerlösa* sn (*Wästerlöso* SD 1,511, 1276), *Linkelösa* (*Lincaløso* SD 1,451, 1269), *Maspelösa* (in *masparløso* SD 3,673, 1325, *maspærløso* 5,417, 1345), *Folösa* (*Folaløsa* RAP nr 2304, 1387), *Bjällösa* (*berløso* RAP nr 688, 1360 [läsning o. datering av Riksark. Hildebrand efter orig.], *Bærløsa* nr 2760, 1395, *Biærghløsa* nr 2854, 1397, *Bærløsa* nr 3121, 1400), *Mörtlösa* (de *myrtuløso* SD 4,78, 1328, jn *morta-*

¹ Jfr Lampa i *Spr. o. stil* 12,205 f.

² Om förledens etymon se Lindroth i *Namn o. bygd* 1913, s. 142.

³ Jfr Lindroth a. st.

⁴ H. Kjellin i *Sverige* 5,370.

löso 5,117, 1342), *Rycklösa* (*Rykalösa* RAP nr 1862, 1376), *Ginkelösa* (*Gynkelöso* SD ns 1,687, 1407, *Gynkeloso* Därs. [ej samma dipl.], 1407), *Skrumlösa* (i *Skrumalöso* SD ns 2,722, 1413, i *Skrwmlöso* 820, 1414), *Källösa* (*kællosom* RAP nr 971, 1371, *kelloso* nr 1279, 1377 [båda efter läsning av Riksark. Hildebrand], *Korklösa* (*Kärklösa* Förs. t. . . beskr. ö. kronans oskatil. jord i Ögtl. 29, 1822 [är ej med i Jb åtm. intill 1792]), *Haglösa* (*Hagelössa* Jb 1635, s. 1475), *Karlösa* (*karlösse* Gust. I:s reg. 10,335, 1535), *Rocklösa* (*Roklöso* Vitt. Ak. Handl. 24,326, 1377); dessutom uppe i NV: *Västerlösa* (så Ek., ej med i Jb åtm. intill 1792, ej håller i Lantmäteriarkeivets kartreg.). — Dessutom tror jag icke, att här är anledning att utesluta namnet *Dag(s)lösa* i Ödeshög (jfr. s. 11), vilket därför upptagits på kartan (*Dagxlösa* Jb 1635, s. 549, *Daglösa* Jb 1665, s. 367 v, *Daglösa utj.* Ek.). Jfr *Dagsmossen* ej långt i N och *Dagsbergs* sn i Lösings hd. Ej identifierbara: i *Fatalöso* SD ns 2,38 (1408), in *Øslöso* SD 1,511, 1276 (försåvitt det ej syftar på Eldslösa i Mjölby, jfr ovan).

De östgötska *-lösa* ha redan varit föremål för behandling av Robert Norrby, detta dock i ett otryckt föredrag som är bekant blott genom referat¹. Norrby skall enligt detta ha framhållit, att landskapets *lösa*-namn äro 'strängt begränsade till silurområdet i väster, inrymt mellan Vätterstrand i väster, Motala ström och dess sjösystem i norr, och i öster och söder av en linje, löpande från Roxens västra ända till trakten strax söder om Omberg'. Nerman finner nu, att detta område är det samma, 'inom vilket alla hällkistorna äro belägna'. Han ser i detta förhållande ett vittnesbörd om samtidighet och samband mellan *-lösa* och den megalitiska kulturen i dess tidigare skeden.

Denna sista sats ämnar jag nu visst inte bestrida. Den vilar dock icke på exakta förutsättningar. Östergötlands *-lösa* rymmas alls icke inom det uppgivna området. En så vitt möjligt fullständig materialsamling visar, att de sträcka sig betydligt längre i Ö (och N), ja, att vi ha tre stycken ända bort på Vikbolandets kust. Jag hänvisar till kartan.

Att den östgötska megalitbygden härstammar från Västergötland, ha arkeologerna visat. Av särskild betydelse för belysningen av ett starkt samband under hällkisttiden ha hällkistorna med hål i skiljeväggen varit². Att den nyss framhållna

¹ Hos B. Nerman i *Meddel. från Ögtl:s fornminnesförs.* 1911, s. 35.

² Montelius i *Meddel. från Ögtl:s fornminnesförs.* 1907, s. 7 ff.

östliga spridningen av *lösa*-namnen i Östergötland blott är den direkta fortsättningen av den älsta Vätterbygden, kan då synas helt naturligt. Emellertid kan redan en flyktig blick på min karta väcka den förmodan, att det inte är fråga om en oavbruten kontinuitet fram till Östersjön. *Mörtlösa*, *Rycklösa*, *Ginkelösa*, *Skrumlösa*, kanske ock *Källösa* få väl fattas som en sådan direkt fortsättning; till en del låge denna måhända utanför den megalitiska stenåldersbygden. Men *Karlösa*, *Hagelösa* och *Rocklösa* böra antagligen få en annan tolkning.

Detta icke därför, att landskapets östligaste del vore helt oberörd av megalitkulturen; Nermans kartor (se särsk. II—VI) visa, att så icke är. Icke håller därför, att det nu efter Åbergs undersökning av Kalmar läns stenålder kanske icke är uteslutet, att dessa östliga Östgöta-fynd till en del skulle kunna peka åt S i stället för åt V och att detsamma då skulle kunna tänkas gälla de tre östliga *-lösa*. Dessa ligga ju dock bra långt ifrån de småländska *-lösa*. Utan skälet till att jag söker en särskild tolkning av läget hos de östliga *-lösa* i Östergötland är det, att de synas mig bäst passa in i ramen för den uppsvenska *lösa*-bebyggelsen, till vilken vi snart skola komma. Vi skola då se, att detta högst sannolikt betyder en senare tillkomsttid för dessa östliga än för de västliga östgötska *-lösa*. Min uppfattning har bestämts inte minst av det faktum, att de tre namnen, *Karlösa*, *Hagelösa* och *Rocklösa* alla återfinnas bland de uppsvenska *-lösa*, medan intet av dem återfinnes bland de många svensk-götiska¹. Särskilt *Rocklösa* är betydande. Detta namn finnes på tre ställen i Srml., därav ett i Jönåker, tvärs över Bråviken räknat från det östgötska *Rocklösa*. Förleden *Rock-* finnes även eljes i uppsv. ortnamn (ett *Rocklunda* dock även i Ekebyborna, Ögtl.).

Också de små och i litteraturen först sent uppträdande *Korklösa* i Kvillinge och *Västerlösa* i Hällestad böra sannolikt förstås på samma sätt.

¹ I Danmark finns ett *Hawgelosæ* 1252 osv., nu *Havelse* (Steenstrup a. arb. 98).

Antagandet av uppsvenskt inflytande på den östgötska bebyggelsen, eller kanske till och med av en uppsvensk bosättning, står inte i strid med eljes bekanta fakta. Under folkvandringstiden, vid tiden omkring 500, vet man tvärtom att östgötaväldet brutits genom svearna¹ (till vilka vid denna tid också sörmländingarna böra kunna räknas). Att vägen utefter kusten då haft betydelse, kan väl anses givet. Till en tidigare period finns väl heller ingen anledning att förlägga de avhandlade östliga och nordliga östgötska *-lösa*. Senare torde de däremot kunna vara. De äro vida obetydligare orter än flertalet av de västliga, välbelägna *-lösa*. De kunna inte heller ta upp kampen med de många *-sta* och *-by*; även i det n. ö. Ögtl. torde dessa, till en del jämte *-inge*, representera den alltifrån bronsåldern tätande bygden på den bättre jorden. Men denna når icke fram längst i Ö.

Också i Ögtl. träffa vi *-vin* och *-hem*. De äro inlagda på kartan². De förra äro tydligen för få för att här få någon betydelse. De senare visa en utbreddare bebyggelse åt Ö än de *-lösa*, som ovan räknats som gamla. Men förutsättningen för att kunna bygga någon relativ kronologi på detta är, att man är säker på åtminstone *hem*-typens helt västliga upprinnelse. Men det kan man enligt min mening icke vara. Den skulle väl till en del kunna vara sydlig och sydostlig (Gottland). — Nerman har³ talat om en motsvarighet mellan 'en anhop-

¹ Stjerna i *SFT* 12,344 ff.

² Följande, delvis osäkra, *-vin* har jag upptagit: 'i *Maddene*' i Vifolka, hd RPapp nr 57 (1382), *Bona* (*Budhena* SD ns 1,426, 1405; dativer ej i listan), ?*Näkna* (*Neckena* på 1500-t. Hertzman *Beskr. ö Norrköp.* 1,73; med orätt antas sjönamnet primärt hos Hellquist *Sjön.* 1,442). Följande 23, likaså delvis osäkra *-hem* äro med (de tagas i stort sett från V): ?*Svemb*, ?*Sällarhem*, *Vedemö*, *Hjulhem*, *Tolhem*, ?*D(r)agshem*, *Stockhem*, *Mathem*, *Krysshem*, *Kulhem*, *Härna*, *Linghem*, *Hinna* i Vårdsberg (Hinna i Törnevalla har uteslutits i brist på ä. former), *Mjellerum*, *Hitthem*, *Opphem*, *Flythem*, ännu ett *Härna*, ?*Mem*, *Hjärterum*, ? ännu ett *Mem*, *Gladhem*, *Häradshammar*. — Det enda namn, som alls kan komma ifråga som ett *-lev* i Ögtl., är *Vaglö* långt uppe i Hällestad (in *Wæglewe* SD 5,683, 1347, Peringskiölds avskr.).

³ Anf. st. 37.

ning av' *-hem* och rikedomerna på flintsaker i Hammarkinds hd. Men det finns inte ett enda säkert *-hem* i detta hd. Nerman har låtit missleda sig av *rum*-namn.

En gemensam kartläggning av *-lösa*, *-vin* och *-hem* har trots det sagda synt mig kunna äga intresse.

Närke och Södermanland.

Namnmaterial. I Närke: *Hufvudlösetegen* (En engh *Huffvudlössetorpett* 1621, En engh *Hufvudlösa* 1630 J. Sahlgren i *Sv. landsm.* 1911, s. 293, n. 2), *St. Mellösa* (*Mæpalösa* SD 3,151, u. d., *Mædhellösa* RAP nr 1555, 1381), *Sickelsjö* (*Sicklösa*, *Säklösa* Bergström *Arboga krön.* 1,167, 1473, 1484, 1524, 1527). I Södermanland (i riktning NV—SO): *Skinnlösa* (de *skynnælösu*, de *skynnælösu* SD 3,556, 557, 1322, in *Skinnælöso* Schlegel *Wijk*, Bil. 2, 1346), *Mellösa* på Fogdö, *Åkerlösa* i Strängnäs sn (*Åkerlösa Ängen* Kartan I 65,83, 1834), *Eiglösa* (*Eiglöse* Tollstorp *Beskr. om Srml.* 40, 1837 [*Eiglöt* GS, Ek., men jfr s. 11]), ett försvunnet *Rocklösa* i Åker (Ackers quern *Rocklösa Hist. handl.* XI. 1.70, 1530-t.), *Sällösa* (apud *Sellösu* SD 2,461, 1305), *L. Mellösa* (? in *medhalösum* SD 2,397, 1303, de *Mæpalösum* 3,151, u. d., *Mædhellösa* RAP nr 2311, 1387), *Öllösa* (*ödelössa* Srml. handl. 1556, nr 12), ? *Daglösan* (Ängen *Dagglösan*, *Dagglösängen* Kartan I 70,17, 1837 [gården ej i Jb åtminstone intill 1750]), *Åkerlösa* i Ö-Tälje (*Åkerlösa* Kartan I 21,155, 1722—1724), ett försvunnet *Rocklösan* i V.-Haninge (Ängen *Rocklösan* Westerin i *Bidr. t. Srml:s ä. kulturhist.* 9,91, 1638), *Rygglösa* (*Ryggelösa* Jb 1636, s. 230 r), *Solsa* (*solösse* Upl. handl. 1544, nr 12, *szölösse* 1545, nr 11), *Stallösa* (*Stallösa* Jb 1636, s. 48 v), ett försvunnet *Rocklösa* i Tunaberg (*Roklöso* SD ns 3,242, 1417, I *Rooklöso* Vdst. kl. jb 261, 1447 [= *Boxlöt* GS ?]). Ej identifierbart, men tydligen i Daga hd: i *Jdhölöso* RPapp nr 98 (1399), *Idhelösa* SD ns 3,384 (1418).

De 17 *-lösa* i Närke och Södermanland äro ganska spridda. Likväl kan man iakttaga, att de allra flesta finnas i eller intill de nutida kustbygderna, vid Mälaren och Östersjön. Då vi veta, att dessa i stort sett blivit sent bebyggda¹ — de lågo i älsta tid under vatten —, ligger redan däri en antydning om, att dessa *-lösa* inte helt få likställas med de götiska vi hittills avhandlat. I ett par fall kan väl detta också, trots det Södermanlands nivåförhållanden ännu äro mycket ofullständigt kända, med tämlig säkerhet fastslås genom de tillgängliga siffrorna.

¹ Jfr Arne i *Bidr. t. Srml:s ä. kulturh.* XIV, 5 och passim.

Strax intill Torshälla ligger *Skinnlösa*. Höjdsiffran vid staden är enligt GS blott 33 fot. Även om man på ett ungefär antar, att havet vid övergången mellan sten- och bronsålder i dessa bygder gick blott c. 15 m. högre än nu, förslår ju ej den angivna siffran. (Att den höga punkten intill skulle ha någon betydelse för *lösa*-namnets ålder är ej troligt.) *Sallösa* med närmaste omnejd ligger snarast lägre än Karlunda strax V där-om. Men vid detta står siffran 28 fot.

Ännu påtagligare vittnesbörd om ungdom lämna oss de fall, där *-lösa*, eller artikulerat *-lösan*, i sen tid är naturnamn som betecknar 'äng'. De fyra hithörande fallen från Nke och Srml. ha ovan s. 11 f. behandlats. Något sådant ha vi alls ej träffat på götiskt område. När dessa unga namn kunna vara tillkomna, kan väl inte bestämt angivas. Men då vi funnit, att ordet *lösa* på vissa håll av det uppsv.-östs. området faktiskt ända in i vår tid haft sin appellativa betydelse, finns intet aprioriskt hinder för att produktiviteten hos slutleden *-lösa* 'äng', sekundärt då också i gårdnamn, här kan ha räckt fram i nysv. tid. (Artikelformen i och för sig bevisar knappt detta, ty dels uppträda artikulerade namn avsevärt tidigare, än man hittills i runt tal brukat ange, dels kan artikeln vara senare tillagd.)

Men nu uppställer sig problemet om det (bebyggelse)historiska förhållandet mellan de götiska och dessa närkisk-sörmländska *-lösa*.

Att den uppsvenska megalitbebyggelsen närmast stammar från Västergötland (och Östergötland), antages väl allmänt av våra arkeologer. Vad Nke beträffar, ha bl. a. såväl vissa av de äldsta yxformerna som sedermera återigen hållkistorna med hål varit bevis för en direkt kontakt särskilt med Västergötland¹. Och Nke har så förmedlat bebyggelsen vidare mot Ö och NO. Det vore då snarast ägnat att förvåna, om icke *lösa*-typen följt med på denna vandring eller vid denna kulturöverföring också

¹ Montelius i *Meddel. fr. Ögtl:s fornminnesför.* 1907, s. 7 ff., Lindqvist *Från Nerikes sten- o. bronsålder* 6,36.

här, liksom vid den östgötska och nordsmåländska kolonisationen. Men om den så gjort, borde vi också bland de uppsvenska -lösa kunna hoppas finna åtminstone en eller annan representant för den gamla typen. Såsom sådana synas mig i själva verket också mycket väl *Mellösa* och *Sickelsjö* i Nke (resp. 148,8 och 127 fot ö. h.), *L. Mellösa* (162,3 fot; stenåldersfynd äro gjorda) och kanske ännu ett eller annat (t. ex. *Rygglösa*?) i Srml. kunna gälla. Men de övriga torde böra sättas till senare tider. Medan *lösa* som appellativ dog ut i moderbygderna i S, levde det sålunda på de koloniserade områdena kvar långt fram i tiden. Att ordet här under alla tidsperioder skulle ha avsatt sig i ortnamn, är alls inte därför nödvändigt. Men visst är det möjligt, att ett eller annat av de sörmländska -lösa härrör t. ex. från bronsåldern eller från någon del av järnåldern (*Skinnlösa*, *Sallösa*?). — Vad åsyftar *Ödelösa* (nu *Öllösa*)? Männe att på denna 'lösa' i senare tid träffats spår av gammal övergiven bygd? (En tjocknackad och en annan slipad stenyxna omnämnas från *Öllösa* i *Fornv.* 1911, s. 256, 1912, s. 195.)

Under nu klarlagda förhållanden kan inte en sammanställning med -*vin* och -*hem* här väntas ge någonting. På försök äro dessa likväl inlagda på kartan¹. Mot dessa namns egen datering till bronsåldern ser jag här för närvarande intet hinder (jfr nedan om förhållandena i Uppl.). Höjdsiffran 44 fot för *Toresund* passar ej illa därtill, eftersom väl denna bygd efter sitt uppstigande ur sjön ej länge behövt vänta på bebyggare.

¹ Som (delvis osäkra) -*vin* ha upptagits ?*Löckna* i Nke (*Löckna* 1594 enl. benägen upplysning från Ortnamnsskomm:s excerptsaml.), ?*Brene*, ?*Hyfvena* i Jäder (*Hiuinum* SD 6,50, 51, 1348), ?*Bränne* (trol. = j *bredene* Gust. l:s reg. 4,238, 1527), ?*Hyfvena* i Vansö (trol. = *Juinum* SD 1,276, 1233, *hiinum* 2,631, 1310), ?*Jättna* i Gryt, ?*Jättna* i Ö. Selö (*hiatne* Jb 1634, s. 226, 244), *Toresund*, *Löfvan* (*Löffuena* Jb 1634, s. 141). Följande -*hem* äro med (jfr Karlsson i SFT 10,50): *Hardemo*, *Repa* och *Grythem* i Nke, *Daddhemängen* i Vingåker, *Egla*, *Tufe*, *Ärja*, ?*Salem*, *Orrhem*. Ej säkert bestämbara äro: *Wiem* SD ns 1,689 (1407), *Bollem* 2,335 (1410). Något säkert -*lev* av den gamla typen finns ej; under åtanke kunna komma *Estlöf* i Sättersta samt ett ej identifierat *englev* SD 1,94 (1167—1199). Märk emellertid holmen *Fälöf* i Mysingsjärden.

Uppland och Västmanland (samt Åland).

Namnmaterial. I Uppland (i riktning SSV—NNO + utlöpare i Ö): *Gumlösa* (*gudmundalösa* SD 5,392, 1345), *Kroklösa* (in *Kroklösom* Nordberg *Claræ Minne* 78, 1356), *Räfslösa* (*Räfslöso* RAP nr 915, 1370 [läsning av Riksark. Hildebrand]), *Ræflösa* SD ns 1,531, 1406, *Räfflössa* [näppeligen -fs-] Uppl. handl. 1544, nr 5, *Reffzlössa* Gust. I:s reg. 21,306, 1550), *Boglösa* (*buglösu* SD 3,149, 1314, 428, 430, 1302—1319), *Stenlösa* vid Ryda kungsgård (*Stenlösa* Jb 1778, s. 106), *Elflösa* (in *Eluislöso* SD 5,728, 1347, de *Æluislöso* 6,125, 1349, *Etwelösom* RAP nr 797, 1367 [läsning av Riksark. Hildebrand]), *Såltlösa* (in *seltislösu* SD 3,661, 1324, in *sæltislöso* 5,327, 1344), *Mellösa* (*Medhillösa* RAP nr 2813, 1396), *Hoflösa* (*Hoflösa* Jb 1728)¹, *Trälösa* (*Trälösa* Peringskiöld Mon. Uller. 31, 1422, *tralössa*, *trälöss* Uppl. handl. 1542, nr 11, *Trälösa* Kartan A 5,38 (c. 1640; gården har, i mots. till flera andra gårdar i socknen, litet både 'Skog och mulbete'), skogen *Allfwelösan* Karta från 1686 (jfr s. 11 med n. 1) (= *Eglösan*, *Eglöse Marken* Salvius *Upl.* 301, 305, 1741), allmänningen och kronoparken *Örlösan* (*Öhllösan* Kartan A 185, 131, 1701), *Grislösa* (*Grisasalösa* [så tryckt!]) Klingspor och Schlegel *Engsö* XXXI, 1475, *grijslösa* [äv. prickarna över *ij* glömda] Uppl. handl. 1542, nr 11), utjorden *Rälösan* (*Rälösan* Kartan A 24,153, 1702), *Haglösa* (*Haghlössa* Rhezelius Fc 6, s. 254, c. 1638, *Hagelösa* Kartan A 182,2, 1641), *Stenlösa* i Tegelsmora (*Stänlössa* Rhezelius Fc 6 s. 255, c. 1638, *Steenlösa* Kartan A 182,2, 1641), *Eglösa* (*Älghelösa* Rhezelius Fc 6, s. 254, c. 1638, *Elgelösa* Kartan A 182,2, 1641), *Raklösen* (*Raklösse* [Rok-?] Rhezelius Fc 6, s. 274, c. 1638, *Racklösse* Kartan A 3,148, 1640-t., *RackLöss Engen* A 3,152, 1640-t., *Raklösen* A 182,1, 1600-t.); *Edslösa* på Värmdön (*edzlöso* [-a?]) Uppl. handl. 1535, *Edtzlösse* 1545, nr 13), ett nu försvunnet *Brödlösa* (i *Brylösom* RAP nr 1740, 1382), varom jfr s. 6 (där beröres ytterligare ett uppl. *Brödlösa*, som kanske legat i Håbo hd), *Karlösa* (*Karlösa* SD ns 2,182, 1409). På Åland: ett ? *Daglösa* (*Daglössa* *Bidr. t. Finl. hist.* 2,24, 1538). En gård här skrivs *Sollogx* Hausen a. st. 23 (1538), sedan *Sollas*, *Solljos*, än senare även *Solös*. Det är ej omöjligt, att det är ett *Sollös(a)*. Följande anser jag mig böra beteckna dels som osäkra dels som ovidkommande: ett *Vedelösa* i Sollentuna som nämnes *Riksdagsakt.* II. 1,409 (1571), *Vedlösa* i Löfsta (*Wedlösa* Kartan A 182,2, 1641), vid vilka det särskilt är önamnet *Villösan* vid Arholma i Vaddö och Häfverö som manat mig till försiktighet (*Weed-Lösan* Kartan 21,69—71, c. 1697, *Wiglösan* A 182,1, 1600-t., *Viglösan* Peringskiöld Mon. Uller. Kartan vid s. 10, 1710. Ty här heter grannholmen *Widberöd*, resp. *Wibberö*, på de båda först nämnda kartorna. Då detta väl är 'ön som bär skog', är väl *Villösan* ett därtill motsatt 'brist'-namn, trots det holmen c. 1697 förklaras ha 'litet skogh af Tall och gran der och war'. Men om detta senare önamn är det äldre, kan måhända bristbetydelsen vara blott sekundär. (Också i Norge finnas både

¹ Enl. benägen upplysning från Kammararkivet.

en ö *Vealøs*, se NG 6,113, och, i eljes på -lösa väsentligen tom bygd, ett fjäll *Vealøs*, se *Norges Land o. Folk* VIII. 2,261.) Vidare tror jag mig böra avskilja *Bäcklösen* i Tierp *bäcklösön* (*Bäckklösse* Rhezelius *Fc* 6, s. 275, c. 1638, *Bäck Lössengiärde*, *Bäcklösöen* Kartan A 3,118, resp. 123, c. 1640, *Bäcklösa* A 182,1, 1600-t.). Både naturförhållanden och Rhezelius' form (uttalet med *l* är däremot ej avgörande) göra troligt, att namnet innehåller ett *klÿs(n)*- eller *klaus-* 'klyvning, gren, delning i (två l. flera armar)'; jfr t. ex. *Klyсна* i Ervalla, Vstml., där en liten bäck delar sig, sjönamnet *Klysen* (märk sjöns form! något annorlunda Hellquist *Sjön*. 1,301) samt *Klause* vid Klintehamn på Gottl., där landsvägen grenar sig. Då också *Bäcklösa*, torp under Ultuna, ligger vid en ägren, måste också det betecknas som osäkert till sin hithörighet (*Bäcklösa* Jb 1750, s. 958). Slutligen anser jag mig böra fränkilja *Ändlösa(n)* i Bälinge (*Endelösa* Kartan A 182,1, 1600-t., *Endelösan*, *Endelösen* A 28,61, 1699 [oskattlagt; 'en sidländ Mäsäng straxt nedanför Wreten']), detta särskilt med hänsyn till *Ändlös Mäsen* (1783) i det så gott som lösa-tomma Gästrikl. (Nordlander *Norrl. saml.* 1,253). Här föreligger säkerligen ett 'brist'-namn. — I Västmanland: *Häslösa* (i *Hestalösom* Styffe *Bidr.* 2,100, 1399), ett försvunnet *Hosmanzlösa* RAP nr 71 (1352; antages böra vara *Hof-*), *Kyllösa* (? in *quidlösa* SD 3,679, 680, 1325, *Kyölösa* RAP nr 1911, 1383, *Kyalösa* nr 2128, 1385). Mycket tvekan ställer jag mig till hithörigheten av *Maktlösa* Ek., NNV om Körtinge i Himmeta, nära en mosse; namnet är kanske ungt, lokalen är utmärkt på en karta från 1770-t., men utan namn.

De något över 20 uppländska och de 3 (4) västmanländska -lösa böra ses under samma synpunkter som de sörmländska. De s. 10 f. berörda exemplen på sen användning som naturnamn tala liksom artikuleringen för att vi dels säkert ha, dels måste räkna med unga lösa-namn. Att ur nivåförhållandena avläsa samma sak, låter sig emellertid, eget nog, blott i ringa utsträckning göra, trots det underlag som bjödes i den nya nivåkartan. Den medföljer här med inlagda namntyper (Kartan II). Blott ifråga om några få namn tyckes ringa höjd över havet kunna nyttjas som bevis emot namngivningens förläggande till mycket gammal tid. Sådana äro *Gumlösa* (37 fot straxt invid enl. GS) och *Räflösa* i SV samt *Edslösa* på Värmdön (där jag ledes av egen kännedom om terrängen). Att de återstående gårdnamnen -lösa verkligen äro mycket gamla, kan dock inte slutas ur det anmärkta förhållandet. Än mindre att de tillhöra stenåldern. Vid *Hoflösa* talar väl själva namnet däremot, vare sig *hof* betyder 'tempel' eller 'kungsgård'. Också för de älsta

perioderna lämnar nivåkartan blott ringa ledning, ty där äro blott 35- och 14-m:snivåerna inlagda. Men om några av de uppländsk-västmanländska *-lösa* verkligen representerade det supponerade åkerbruksfolkets första bosättning, borde de ju finnas särskilt inom eller nära intill den gamla stenåldersbygden i V. Där finnas emellertid egentligen bara *Kyllösa*, *Grislösa* och *Stenlösa* i Lagunda. Saken kan måhända delvis förklaras ur naturförhållandena; de äldsta boplatserna uppe i V gjorde väl ej så ofta skäl för benämningen *-lösa* som de nejder där t. ex. det äldsta östgötafolket slog sig ned. Delvis kan förklaringen ligga i den småningom skedda förskjutning av bygdens centrum som utmärker den uppländska bebyggelsehistorien; då de goda lermarkerna började blottas, avfolkades väl i ej så ringa mån dessa äldsta bygder. Det är de nyvunna områdena som här blevo de mest betydande bygderna, i de gamla ha väl däremot ej få just av de äldsta namnen tidigt försvunnit. I dessa nya bygder träffas nu också flertalet av de uppl. (och vstml.) *-lösa*. Deras tillkomst kan sträcka sig över alla de förhistoriska perioderna, liksom in i medeltiden¹. Det är givet, att typens enhet i bebyggelsehistoriskt hänseende på detta sätt här helt är söndersprängd. Likväl har jag också här till jämförelse lagt in *-vin* och *-hem*². Vid dessa namn ger nivåkartan ingen an-

¹ Att *-lösa* i Uppland kan ha uppstått under medeltiden, har antytt redan av Karlsson i *Uppl.* 1,414; jfr Högbom i *Ymer* 1912, s. 265.

² Som *-vin* ha upptagits: ?*Risna* i Sollentuna, *Nåle* i Vallentuna (i *Nerdhena* SD ns 3,70, 1415), *Torsene* i Alunda, ?*Himmine* i Lohärad *ime* (*hemijne* Uppl. handl. 1545, nr 1), ?*Kimmine* i Häverö, äldre uttal *Jimö* (*Kiminge* Jb 1636, s. 439); i Vstml.: ?*Runna* i SV i Torpa (*Rudhina* RAP nr 2288, 1387); ett uppl. *Morene* FSS 132,93 kan ej identifieras. *-hem* äro (jfr Karlsson i SFT 10,50): *Bermö*, *Björnorne*, *Skornorne*, *Marma* i Lagga, *Ärna*, *Skärna*, *Gråmunkehöga*, ?*Marma* i Almunge, *Grånorne*, *Voxome*, *Marma* i Oland, *Gökjom*, *Gryttjom* (i *Grötema* Sthlms Jb 444 1371 [avskr.]; säkerl. oriktigt *Grytene* *Vgl. forn. tidskr.* II. 8—9,172, 1368), ?*Marma* i Älvkarleby, *Massum*, *Marjum*, ?*Hjälmo* i Värmdö (i *Holmeme* [*Helm-?*] Uppl. handl. 1545, nr 13), *Markim*, ?*Tadem*; i Vstml.: *Vettmö*, *Eknö* (*Öcknem* Gust. I:s reg. 25,303, 1555), *Forsuma* i SV i Torpa (*Forseem* Schlegel Wijk Bil. nr 2, 1346), väl ock *Fuldin* SD 1,517 (1277; vid Fullerö). Ej fullt säkert identifierbart är j *Hernorne*, i *Hernåm* i Torstuna Gust. I:s reg. 19,6 (1548); sannol. felaktig form för *Hernevi*. Något *-lev* finns ej.

ledning att bestrida deras tillkomst redan under bronsåldern. Namnen på *-hem* i Uppland uppträda delvis också topografiskt i så pass sluten grupp, som man överhuvud kan begära vid det relativt ringa totalantalet och i ett landskap, där bebyggelsen fortskridit efter så många åt skilda håll utstrålade linjer. En klar topografisk slutenhet hade man därför inte rätt att här vänta vid *-lösa* häller, även om denna typ vore en kronologisk enhet i lika hög grad som i götiska bygder.

Det åländska *Daglösa* kunde mycket väl betraktas som en utlöpare åt Ö. I Finland för övrigt äro blott helt få sammansatta *-lösa* kända och inga i angränsande bygder (se s. 41). Till medeltiden åtminstone går namnet tydligen tillbaka (se belägget). Från Åland äro kända både stenåldersboplatser och gravfynd från bronsålderns andra period. Men nu är det dock osäkert om *Daglösa* här är ett äkta *-lösa*. Särskilt om vi ha ett *Sollösa* i närheten (se namnmaterialet), resa sig samma tvivelsmål som sedan vid de norrländska *Daglösa* och *Sollösa* (s. 40).

Gottland.

Namnmaterial (från N): *Gulloser* l. *Galloser*, uttalat *Gullauser*¹ (*Goloser* Jb 1709, s. 20 r, *Gullauser* Länskartan i 1:200,000), *Gisslauser* (*Gisslöse* Jb 1646, s. 32, *Gisloser* Kartan X 35,35, 1694—1695, *Gisslöser* Jb 1709, s. 19 r, *Gisslauser* Wallin *Gothl. saml.* 2,55, före 1760 [Lantmäteriarke:s kartreg. upptar dessutom skrivningen *Gislouser*]), *Varplösa*, uttalat *Värplause* (*Wärplössa* Jb 1709, s. 101 v, *Wärpelösa* Ågor, *Wärpelöse* . . Ågor Kartan X 7,19, 1735), *Krämplösa*, uttalat *Krämplause* (*Krenplosse* Jb 1646, s. 86, *Kremplöse* Jb 1647, *Kremploosa* Jb 1648), oberoende av detta (?) i Västergarn en obebodd *Kremplösa Tompt* Kartan X 7,19, 1742 [’åker, måsvallsäng och bete’]), *Uggloser*, vars hithörighet icke kan anses säker, ty jfr *Gloser* i Gammalgarn, utt. *Glouse* (*Ugglosed* Kartan X 35,2, 1646, *Vglause* X 6, 84, 1739), *Ake(r)-lösa* myr, uttalat *Aklause*, best. form *Aklausu* (*Akelosa* Myr Kartan X 35,43, 1711), *Starrlause* (*Stalogz* Jb 1646, *Stalux* Kartan X 35,2, 1646, *Staalos* Jb 1647, *Staloo*s Jb 1648, *Stallause* Steffens *Ber. ö. Myrtrakt. på Gottl.* 45, 1819), vars hithörighet alltså knappt är säker, åkern *Matlausu* i Levide, så

¹ Uttalsuppgifterna, där ej annat säges, genom benäget meddelande av Dr N. Lithberg.

uttalat (jag vill inte helt bestrida, att detta borde utgå; den tolkning som Rygh *No. hist. tidsskr.* 1,112 ger för ett no. *Matlausagrend*, att där bodde de som vore *matlausir*, kan dock icke passa på en åker), *Vestlaus* (*Westeriös* [sic] Laurin *De paræc. Burs et Stange* [Disp. Præs. Schröder 1842] s. 16, 1625, *Westerlöes* Kartan X 35,2, 1646, *Wästerlous* Jb 1709, s. 82 r, *Westlaus* Steffens a. arb. 47, 1819), allvarområdet *Hundlauser*, uttalat *Hundlausar* (*Hundlausr* Sève *Skogens sagor* 38, 1877). Ännu ett hithörligt namn är *Krelös* Kartan X 35,2, 1646, för såvitt det inte är = det ovan först nämnda Krämplösa. Det synes dock ligga något mer i Ö.

Också vid de gutniska *-lösa* tror jag att vi måste räkna både med gamla och med unga namn. Skälen för det senare äro desamma som förut: användningen som naturnamn ännu i sen tid, artikelformer samt läget, till en del också den ringa storleken. Med hänsyn till det första av dessa moment pekar jag på *Kremplösa Tompt*, *Åke(r)lösa* (myr), *Matlausu* (*Hundlausar*; jfr s. 17), med hänsyn till den andra punkten på *Aklusu* och *Matlausu*¹. Lägets (och storlekens) betydelse för kronologien söker jag belysa genom att åter jämföra med *-vin* och *-hem* (se Kartan I)². Att dessa båda typer skola sättas i samband med Gottlands första fasta, från V komna germanska bebyggelse, anser jag ganska tydligt. Därpå pekar deras gruppering, med spridningscentra just i de äldsta megalitiska huvudbygderna, *Gothemsåns dalgång* och *Martebotrakten*³, därpå pekar byarnas betydenhet, som också kommer till uttryck däri, att av 28 *-hem* icke mindre än 10 avgivit sockennamn och därav 4 i den nyss nämnda urgamla bygden kring *Gothemsån*. Där ha vi också *Hörsne* sn (*vin*-namn). För namnet *Gothem* få vi den rätta reala grundvalen först genom att gå långt till-

¹ Om *-u* som artikulerad form se Hesselman i *Sverige* 2,519.

² De förra äro (belysande former i allm. hos Lindström *Ant. om Gottl:s medeltid* 1, 47 ff.): *Alfoena* i Eskelhem, ?*Älne* (myr), ?*Sysne* i Östergarn, *Hörsne*, *Alfoena* i Vallstena, *Hästnäs*, *Grausne* i Lokrume, *Grausne* i Stenkyrka. *-hem* (från S): *Hafdhem*, *Ringome*, *Fardhem*, *Gerum*, *Etelhem*, *Altheime*, *Isome*, *Hagelheim*, *Ringome* i Mästerby, *Isums* i Atlingbo, *Sjonhem*, *Ganthem*, *Dalhem*, *Eskelhem*, *Nasume*, *Gothem*, *Hejnum*, *Lokrume*, *Björkome*, *Rollum*, *Björkome* i Lummelunda, *Niome*, *Långome*, *Othem*, *Vågome*, *Fardume*, ?*Vestrume*, *Elinghem*.

³ Om Gotlands äldsta bygd se N. Lithberg hos Munthe *Drag av Gottlands odlingshistoria* 18 ff. och nu utförligare i den förres *Gottlands stenålder*.

baka i tiden¹. För den som studerar Munthes geologiska kartor framgår ock, att den riktiga 'näsan' vid *Nasume* också först framkommer vid inläggandet av en äldre strandlinje.

Av de -lösa, som icke redan ådagalagt sin ungdom (se nyss), finnas nu några stycken i de gamla centralbygderna. Särskilt fäster man sig vid *Varplösa* och *Krämplösa* på öns mitt. Och måhända går verkligen något av dessa -lösa tillbaka till den älstä bebyggelseperioden. Deras upprinnelse vore då sydsandinavisk i den mån detta öfverhuvud gäller om Gottlands megalitkultur — en fråga vid vars avgörande öns *hemnamn* nog böra ha sitt ord med. Men de unga -lösa torde på Gottland vara i majoriteten. Dessa härstamma högst sannolikt, liksom de östliga östgötska, från Uppsverige. Vid ett föregående tillfälle har jag påvisat andra fall, där uppsvenskt ortnamnsskick trängt in på Gottland². Inte håller här är det anledning att tänka på ett omvänt inflytande, alltså från Gottland. Men inte håller här vill jag närmare uttala mig om arten av den uppsvenska påverkningen. När bebyggelseomvälvningen på Gottland under folkvandringstiden och den nya bygdens förhållande till den gamla närmare klargjorts, kan måhända spörsmålet vinna någon belysning.

Gästrikland och Dalarna.

(det senare ej på kartan)

Namnmaterial: En *Nellösa* kvarn i Ockelbo, Gästr., omtalas 1443 enl. *Meddel. af Gestr:s fornminn.* 1891, s. 6; ? *Daglösen (Daglöstakten)* nära Falun (*Dagzlösa* Gust. l:s reg. 11,267, 1537, *Daglösa* Ingelsson *St. Kopparb.* 57, 1612, *Daglösa* egendom Dipl. Dal. Reg., 1666 [diplom.?!]), ett *wettelöss* i mora sokn Gust. l:s reg. 5,256 (1528). *Fullelösa*, upptaget som fjärding i By sn Forssell *Sv. 1571*, s. 80, tycks vara en förvanskad form.

Detta är intet material att bygga några bebyggelsehistoriska resonemang på. Namnet *Daglösa* måste här anses osäkert. Skälen anföras straxt vid tal om de norrländska *Daglös(a)*.

¹ Se Lindroth i *Namn o. bygd* 1914, s. 75 ff.

² *Tibble, -garn* (Lindroth i *Fornv.* 1914, s. 136).

Det kan bara vara tal om att peka på det sammanhang vari de återstående båda säkra namnen naturligast insättas. Tydligt betraktas de då bäst som utlöpare från sveabygden. Om åldern kan jag inte förmoda något bestämt. En mycket hög ålder är knappt trolig för något av namnen. Från övre Dalarna äro mycket få stenåldersfynd kända¹. Utanför vikingatidens bebyggelse faller dock åtminstone icke *Nellösa* i Ockelbo².

Övre Norrlands kust.

Det enda mig bekanta *-lösa*, vars äkthet synes mig så gott som säker, är här *Hoflös*, som 1751 nämnes som en 'till öde fal-len och lämnad Kronolägenhet' i Råneå sn, Norrbotten. Det är ganska säkert 'kungsgårdsängen', och namnet är väl av sen sveahärkomst. Övriga gårdnamn äro 3 redan på 1500-talet existerande *Daglös(a)* —, ett i Trönö, Hälsingland, ett i Tuna och ett i Dals sn i Ångerm. —, ett *Brödlösa* i Mdp. och ett *Sollös* i Skog sn, Ångml.³ Särskilt sedda tillsammans såsom de enda representanterna för *-lösa* i dessa bygder, väcka de inte förtroende. Att *Brödlösa* är ett 'brist'-namn, är ju inte fullt givet (jfr s. 6; kunde namnet vara ironiskt?); men vid *Daglös* talar tillvaron av sjönamnet *Daglösen* i Värml. därför. Detta måste med Hellquist⁴ anses betyda 'den mörka eller dystra' (det uppges, att sjön nu har mycket rik växtlighet)⁵. Också vid åtminstone en av gårdarna lära naturförhållandena passa till en sådan benämning. *Sollös* är ju mycket likartat, och ifråga om det namnet skall också förekomstsättet för den norska motsvarigheten tala emot likställandet med de äkta *-lösa*.

Någon anledning att gå in på frågan om norrlandskustens bebyggelse föreligger sålunda icke. *-lösa* spelar där alls ingen roll.

¹ Eskil Olsson i *Sverige* 6,25 (1912).

² Jfr Salin i *Månadsbl.* 1898—99, s. 54 ff.

³ Nordlander i *Landsm.* XV. 2,19 samt i *Norrl. saml.* 1,252 f. Det där nämnda *Smörlös* tycks vara en ö.

⁴ *Sjönamn* 1,87. Förklaringen utsträcker här även till gårdnamnen.

⁵ Cederström *Värml.s läns fiskev.* 1,120.

Finland.

Hittills framdragna *-lös* med karaktären av nom. propr. — formen *-lösa* nämnes icke — synas utom de två ängnamn i Österbotten som nämnts s. 10 (: *Grytlös* och *Kivilös*) blott vara två gårdnamn i samma landskap, nämligen *Näselösby* i nuv. Ilmola (*Näselöösby* från mitten av 1500-t., en stor by) samt åter ett *Kivilös*, by i Pedersöre¹. Det synes icke vara anledning att bestrida dessas hithörighet, ehuru jag eljes, med hänsyn till vanligheten av personnamn + *-by* i Finland, icke kan våga förneka möjligheten att det vore en *näslös* person som givit namn åt *Näselösby*. Vid ett isolerat *Smörlösa* som nämnes i *Handl. t. belysn. af Finl. kamer. förh.* 2, 156 (1567; Borgå l. Pernå?) är knappt att lägga någon vikt. Några slutsatser av bebyggelsehistorisk natur möjliggör materialet i alla händelser icke.

Norge med Jämtland och Bohuslän.

Namnmaterial (ej på kartan). I Bohuslän: *Ellös*, färjställe i Morlanda på Orust, förr fiskläge (*Ellösa* Kartan S73,4, 1658, *Ellelöös* S73,6, 1673, S73,7, 1687), *Underslös* i Tanum *ūnəslōs*², *Varlös vūllōs* i Tanum, *Grälös* i Skee (*Grälöysa* Munch *Beskr. o. konger. Norge* 200, i *Grälöysa* RB, 1396). Det enkla *Löse lös(ə)* i Tanum uteslutes av försiktighet, då de flesta norska *Lös* visat sig ej höra hit (se nedan). I det nuv. Norge (ordningen efter band av NG, därefter excerpter ur övrig tryckt litt.)³: Smaalenene: *Holös* (a *Halöysu* NGL 3,167, i *Halaus* RB), *Huslös* (*Huslös* 1445)⁴, ett försvunnet *Klædløysa* RB, *Storlös* i Rakkestad (vider *Storlöysum* RB, *Storlös* 1594), *Storlös* i Rødenes (i *Storlöysu* RB); Akershus: (?) *Garlös* (a *Gardlausu* RB, litla *Gardlöysi* dars.), ett försvunnet 'i *Tyrduløysu*' RB, *Avlös* (i *Aflausu* 1366); Kristians amt:

¹ Karsten *Österbottn. ortn.* 1,81, där dock icke ges någon tillfredsställande tolkning.

² De bohusländska uttalsuppgifterna genom uppteckning efter Fil. stud. E. Wahlberg.

³ Jag har måst avstå från de bygder, där material än ej är tillgängligt. *Norges Land o. folk* har dock anlitats.

⁴ Har kanske något att skaffa med *Huseby* inom socknen.

(?) *Garlaus* (a *Gardlausum* 1417)¹, *Grevlaus* (*Grøffløis* 1578, *Greffsløss* 1595), *Nerlaus* (*Nerløs* 1520), *Undesløs* *ünnerslaus* (*Vnnisløs*, *Vndisløs* 1553, *Vndersløsse* 1592), (?) ännu ett *Garlaus* (a *Garlæysu*, *Gardlausu* 1324); Buskerud: *Tallos* (*Thallos* 1668; av Bugge *Arkiv* 2,221 återfört på ett *Taløysa*, tolkat som 'den som mangler Gjødse!'); Jarlsberg o. Larvik: *Drengløs* (*Drenglöss* 1593, *Drengelöss* 1604 [jfr *Dreng* som enkelt NG 6,290]), *Rosløs* (i *Rosløyso* RB), *Rødløs* (*Røydhøløysa* 1396, *Ryduløsi* RB), *Varløs* (*Huarløys* 1472, *Hwarløløse* 1493), *Sjyllist* (*Skierløsse* 1500-t., *Schiørløs* 1593), *Tolsrød* (*Tyrdilsløysi* RB, *Thiordulsløsse* 1570-t.); Nedenes: *Mørløs* (*Myurløss* 1601, *Myrløss* 1610, 1611, 1630, 1670), *Sneløs* (*Smørløss* [?] 1610, *Snerløes* 1612, *Sneeløes* 1668); Romsdal: *Dravlaus* (*Draffløse* c. 1520), ännu ett *Dravlaus* (*Draglöss* 1603, 1606, *Draffueløess* 1617), *Steinløisen* (*Stenløs* 1610, 1633); S. Trondhjems amt: ett försvunnet *Offuirløse* 1590; N. Trondhjems amt: ? *Navlus* (i *Naflauso* c. 1430, *Nogless* c. 1520 [jfr älvnamnet *Nøf*, gen. *Nafar* Rygh *Elven*. 170]); Nordland: *Brokløis* (*Brogeløs* 1610, *Broglöss* 1614); Tromsø: ? *Garløs* (i *Gardlösa* c. 1350?). — Försvunnen gård i s. ö. Norge: *Agnlæysa* (så Eirspennil och Skålholtsb., *Agnlaus* Flatøb., *Anglæysa* Fris.). Slutligen: ? *Vasløsfjeld*, ytterligare ett ? *Vaslaus* (i Rauland; äldre *Vatslaus* *No:s Land* o. *Folk* VIII. 2,648) samt *Vindlaus* (i Laardal), alla i Bratsbergs amt (de två första synas just utmärka sig genom närhet till vatten, men i fråga om gården kunde namnet gälla dricksvatten, brunn; rakt i Ö på andra sidan Totakvatn ligger gården *Vashus*); *Gangløs* Sæter i Masfjorden, S. Bergenhus (Rygh i *No. videnskabs-selsk. skr.* 1882, s. 61). — Av enkla hör (av hittills tillgängliga) hit trol. blott *Løise* i Jarlsberg o. Larvik (i *Løysu* RB), några andra tyckas återgå på *Liodhus* (NG 2,88, 180, 6,117, 326), vilken form dock antagits icke håller vara den ursprungliga (SO Å 2,61). I Jämtland: *Grøtløsa* på Frösön SD ns 2,217 (1410), ödegård 1567, men dock antaget vara nuv. *Grisselløs* (P. Olsson i *Jtl:s forn-m:sförs tidskr.* 1,86), *Tullus* i Näskött sn (i *Tholøsom* SD ns 2,662, 1413), *Kornlösa* på Rödön och *Laglöse* i Hallen sn, omtalade som ödegods 1567 (P. Olsson a. st. 80, 86).

Det flerstädes i Norge förekommande *Mjøl(l)øs*, *Mjelløs* har jag utslutit. Ätminstone ett av dem synes återgå på *Mjøl-* och är måhända ett 'brist'-namn, vid flera av de övriga kan man tänka på samband med det på några ställen uppträdande *Mjøthus*. Om *Sollaus* o. d. se nedan (s. 48).

Det hade varit önskligt att jag i större utsträckning hade haft tillgång till de norska naturnamnen.

Av det nuv. Norges antecknade 30 tämligen säkert hit-hörande *-lösa* höra ej mindre än 23 till de s. ö. delarna av landet². Det s. ö. Norge är nu just landets centralbygd un-

¹ Detta i V. Toten. Intill i Ø. Toten finns en gård *Garder*, och det namnet bäres av ännu två gårdar i amtet. Häri ser jag ett stöd för att det är ett äkta *-lösa*.

² På grund av läget uppe i amtets NV del räknar jag till s. ö. Norge icke *Vindlös* i Bratsbergs amt (de båda *Vats-* ha betecknats som osäkra).

der stenåldern¹ (jämte vissa delar av Lister och Jäderen). Vid övervägande av frågan, huruvida också i Norge bör antas något samband mellan stenåldersbebyggelse och -lösa stryker jag då först under, att det språkliga hindret därför nu blivit avlägsnat. Det finns ur den synpunkten intet att invända mot att ställa ihop no. -leysa, -lausa (yngre ofta -lös-) med det svenska -lösa. Men därmed är intet bevis fört i det bebyggelsehistoriska spörsmålet. Vid dettas besvarande måste till en början en topografiskt-arkeologisk detaljgranskning verkställas, så långt ske kan. Slutsatserna därav skola sedan dragas.

Inom Smaalenene ligga *Holøs* i Os, Rakkestad hd, *Huslös* i Onsø sn och hd, *Klædløysa* låg i Varteig sn och hd, det ena *Størløs* ligger i Degernes, Rakkestad hd, det andra i Rødenes sn och hd. Amtet är tät stenåldersbygd, med inalles över 1000 fynd (1908). Numera äro också tre hällkistor kända från amtet, 'med temmelig stor sikkerhet' också en gånggrift (Gustafson 1914). Det torde därför vara med allt skäl som A. W. Brøgger överhuvud för Østlandets stenålder redan tidigare hävdadt tillvaron av en relativt fast bebyggelse, som svarar mot den sydiskandinaviska megalitbebyggelsen. Fyndens fördelning i bygden ger då, såsom Helland också har utgått från, en tämligen god bild av befolkningstätheten under yngre stenåldern. Vi gå igenom de bygder inom amtet som här röra oss: Trakten av Os röjer sig som tidigt bebodd genom många fynd av särskilt de älsta (av de allmänt skandinaviska) xytyperna². Detsamma gäller Onsø, varifrån dessutom en hel del dolkar eller pilar äro kända. Varteig visar fynd från alla pe-

¹ För de arkeologiska fakta har jag väsentligen nyttjat Gustafson *Norges oldtid* (1906), A. W. Brøgger *Stud. over Norges stenalder* (i *Chr:a Videnskabselsk:s Skr.* 1906, Matem.-naturvidenskab. Kl. I, nr 2), Dens *Norges Vestlands Stenalder* (i *Bergens Museums aarbog* 1907), Helland *Oldfundene og Norges folkemængde i forhist. tider* 1908, under jämförande särsk. av senare komna delar i *Norges Land o. Folk*, Schetelig *Vorgeschichte Norwegens* (i *Mannus* 1911), G. Gustafson i *Oldtiden* 1914 (Avhandlingar tilegnet K. Rygh), s. 1 ff.

² För de lokala uppgifterna hänvisar jag särskilt till Brøggers karta i 'Studier'.

rioderna utom den älsta yxtypens. Från Degernes äro där-
emot blott skafthålsyxor kända (dessutom ett dolk-pilfynd).
Rødenesbygden uppvisar, tämligen sparsamt, både äldre och
yngre typer. — Av alla fem gårdarna finnas gamla former be-
lagda. Tillgängliga uppgifter¹ visa också, att åtminstone fyra
av dem äro eller varit stora gårdar; om *Klædløysa* känna vi
intet utöver RB, som nämner ett 7 öres och ett 3 öres 'bol'.

I Akershus amt träffas det försvunna *Tyrduløysa* i Nord-
by, Aas hd, *Avløs* i Haslum, Bærum hd, och i samma socken
det som i någon mån osäkert betecknade *Garløs*. Från amt-
tet äro över 700 stenåldersfynd kända (1908). Nordby i Aas
är en bland de rikaste fyndorterna i hela landet. Detta gäller
även om vi helt se bort från den märkliga Nøstvetboplatsen;
och vi sakna all anledning att här lägga särskild vikt vid den.
Men också alla de 'skandinaviska' yxtyperna äro ymnigt före-
trädda. Detsamma gäller, ehuru i mindre mån, om Haslum
sn. Några gravfynd ha icke gjorts i de båda oss närmast an-
gående socknarna i detta amt. Ej långt i SV, på Hurum-halvön
inom amtet, finnas dock de båda, tills helt kort enda såsom
otvivelaktiga erkända och beskrivna hållkistorna i Norge. —
Gamla former äro kända för alla tre gårdarna. Om deras stor-
lek finner jag blott sena upplysningar: *Garløs* och *Avløs* voro
1723 tydligen relativt små gårdar.

I Kristians amt, trakten omkring och N om Mjøsen, har jag
utan att ange tvekan upptagit *Grevlaus* i Aas, V. Toten hd, *Ner-
laus* i Hov, S. Land hd, *Undesløs* i Hov, Ø. Toten, såsom i någon
mån osäkra *Garlaus* i Kolbu, V. Toten och *Garlaus* i S. Fron sn
och hd. Stenåldersfyndens antal uppges i amtet till blott omkr.
160 (1913). Det var en utbygd mot N. I intet av de oss berörande
häradena saknas de helt; från V. Toten, och S. Fron (detta rätt
långt i N) uppges dock blott några få². Det är rätt anmärk-
ningsvärt, att de få fynden inom det senare häradet just äro

¹ NG 1 och *No:s Land o. Folk* 1.

² För V. Toten upptar Brøgger 1906 5, Helland (som dock tar med alla
fyndkategorier) 1908 och 1913 blott 2.

koncentrerade till S. Fron socken. Inom S. Land träffas likaledes en anhopning strax S om Nerlaus. Bland fynden här är en slipsten, vilket ansetts tyda på en till viss grad bofast befolkning. Så gott som samtliga de nu berörda fynden häröra från yngre stenålderns slutperiod. Verkligt gamla former finnas blott av de båda *Garlaus*, särskilt rikligt av det i S. Fron. *Nerlaus* var dock 'full gård' både 1604 och 1723.

Buskeruds amt ger blott det enda *Talløs* i Sigdal sn och hd. Denna del av amtet är mycket fyndfattig jämfört med trakterna kring Tyrifjord, dock är det samlade talet från stenåldern år 1908 betydligt högre än siffran för blott yxor, dolkar och pilar år 1906 (18 mot 5). Flera av de senare fynden tyckas komma just på Sigdal sn. Jag nämner att, liksom i amtet överhuvud, så är också inom Sigdals hd hittills stenåldersfynden betydligt fler än t. o. m. de från järnålderns båda epoker, tagna var för sig. (Till en del skulle kanske förhållandena bli andra, om gravhögarna vore fullständigt utforskade.)

I Jarlsberg och Larviks amt träffas *Drengløs* i Nykirke, Borre hd, *Rosløs* i Vaale sn och hd, *Rødløs* i Sande sn och hd, *Varløs* i Botne sn och hd, *Sjyllist* i Tjølling sn och hd, *Tolsrød* i Andebu sn och hd. Därtill det enkla *Løise* i Skoger sn och hd. Amtet har bortemot 700 stenåldersfynd (1908). För den som lägger in de 7 (-)lösa på kartan, framstår genast samtligas läge nära kusten invid fjorden som något anmärkningsvärt. Och alla ligga de inom de gamla stenåldersbygderna, där typer äldre än skafthålsyxorna anträffats. Det enkla *Løise* sluter sig i alla hänseenden väl ihop med de sammansatta. — Medeltidsformer finnas för fem av namnen, av de båda övriga har man 1500-talsformer. Men även dessa båda (*Drengløs* och *Sjyllist*) voro 'fulla gårdar' 1604.

I Nedenes finna vi bara *Mørløss* i Frolands sn och hd och *Sneløs* i Herefoss sn och hd. Båda ligga i på stenåldersfynd så gott som helt fyndtom trakt (från Froland anges 1 hos Helland 1908). Herefoss kan överhuvud icke uppvisa ett enda förhistoriskt fynd och Froland sammanlagt blott 17. Un-

der dessa förhållanden har en jämförelse med andra ortnamns-typer sitt intresse. Ingendera socknen har något *-vin*. I Froland finns ett *-heim*, men det är *Solheim*, en typ som måhända får bedömas för sig (jfr längre fram om *Sollaus* o. d.), Herefoss har inte ens något *-sta*. — Verkligt gamla former visar intetdera namnet. *Mørlos* synes vara en obetydligt ort, *Sneløs* har skattetalet 8,02.

Nu återstå de få namn, som icke ligga i s. ö. delen av landet.

I Bratsbergs amt voro utom *Vasløsfjeld* SV om Norsjø, vilket jag icke vågat beteckna som säkert, upptagna gårdarna *Vaslaus* i Øifjeld, Rauland hd, och *Vindlaus* i Eidsborg, Laardal hd. Om det förra gäller samma osäkerhet; på Island måste *Vatnsleysa* vara ett 'brist'-namn (s. 5). Materialet ser inte särdeles användbart ut. Fornfynden i de ifrågavarande häradena äro påfallande magra, från stenåldern blot resp. 2 (säkert rent tillfälliga) och 5 (1908). Av de 2 ha ett och av de 5 två angivits som arktiska. Dock ha t. o. m. tunnackiga yxor träffats vid Triset ej så långt Ö om *Vindlaus*. Bronsåldern har icke att visa upp något fynd, för såvitt inte dit bör föras hällristningen vid Totakvatn i Rauland.

Sedan få vi, så vitt hittills tillgängligt material ger ledning, göra ett språng åt NV till Västlandets kust. Där anträffas först *Gangløs* säter i Masfjorden, S. Bergenhus, och det synes svårt att uppfatta som ett 'brist'-namn. (Det finns också en holme med samma namn, vid Lysøen i Aafjorden, S. Trondhjems amt, enl. Rygh i *No. videnskabselsk, skr.* 1882, s. 61.) Namnet får väl bedömas i sammanhang med de romsdalska (varom strax). Amtet är med vissa märkliga undantag fattigt på stenåldersfynd. För Masfjorden anges blott 1 à 2 (1907, 1908), och här så gott som saknas överhuvud förhistoriska fynd. Bland hedniska gårdnamn få väl dock räknas åtminste de minst sex på *-land*.

De romsdalska äro *Dravlaus* i Volden sn och hd, *Dravlaus* i Søkkelven sn och hd och *Steinløisen* i Kleive, Bolsø

hd. Namndubletten gör, att man kanske inte vågar räkna med mer än två självständiga namn. Och då är spörsmålet, hur dessa isolerade namn böra förstås (isolerade åtminstone för den som inte har tillgång till alla de rena naturnamnen). Ty åtminstone i fråga om *Drevlaus* tror jag inte på möjligheten att komma ifrån äktheten (jfr för övrigt det trondhjemska *Offuirløsse* nedan). Att det inte a priori är orimligt att tänka på mycket hög ålder, visar tillvaron av stenåldersfynd i alla tre de ifrågavarande häradena, visserligen i ringa antal (siffrorna anges resp. 11, 5, 7 år 1907, 10, 4, 7 år 1911). Nämnas kan, att blott i fråga om Volden visa siffrorna för järnåldern en, rätt obetydlig, ökning; från bronsåldern är antecknat i allt blott 1 fynd (i Volden). Att inte tidiga medeltida namnformer stå till buds, kan åtminstone delvis bero på saknaden av så gamla fullständiga urkunder från dessa bygder. De båda *Dravlaus* äro nu rätt betydliga gårdar (byar), såsom skattetalet visar (resp. 11,22 och 27,76 mk). I Volden finnas 2 -heimr, i Søkk-elven 4; i Bolsø blott ett osäkert -sta, men därtill ett *Ulleland*.

Även det försvunna *Offuirløsse* någonstädes i Strinden, *Navlus* i Snaasen sn och hd (ovan betecknat som osäkert) samt ytterligare åtminstone *Brokløis* i Sortland sn och hd, Nordland, tarva en topografiskt-historisk belysning. Dessa namn komma dock att framstå mindre isolerade, om vi ställa dem tillsammans med de hithörande jämtska namnen; och det torde åtminstone för de båda första vara berättigat att göra. Av dessa jämtska -lösa anser jag mig böra tolka *Grötlösa* som ett *Grjötleysa 'den steniga ängen' l. kanske hållre 'ängen invid stenmarken'¹; jfr ängen *Grytlös* i Österbotten s. 10. Och 'äktheten' av *Tullus* är väl svår att komma ifrån; förleden är säkerligen av P. Olsson² riktigt tolkad såsom n. dial. *to*, f. 'Græsplet, liden Grønning imellem Klipper eller Krat', sv. dial.

¹ Jfr om ordet *grjót* i jämtska ortnamn P. Olsson i *Jtl:s fornms:sför:s tidskr.* 2,149.

² A. st. 2,155.

(Västerb., Häls.) *to*, n. [?] 'dal mellan tvänne berg' = isl. *tó*, f. 'fremstikkende Afsats i en brat Fjeldside'. Näppeligen äro häller de båda övriga namnen att bortförklara. — Det är ett påfallande faktum att alla fyra orterna ligga i Storsjöområdets centrum. Detta synes tyda på att det icke är fråga om helt unga namn. Ty varför skulle man inte då likaväl finna dem spridda ute i bygden? Likväl synes det hittills tillgängliga stenåldersmaterialet alls icke ge Storsjöbygden någon företrädesställning framför övriga delar av landskapet¹. Även av ett annat skäl kan man måhända a priori ställa sig tveksam inför tanken att i de jämtska *-lösa* se stenåldersnamn: det är mycket ovisst, huruvida sådana överhuvud i någon utsträckning räddat sig ned i den nya järnåldersbebyggelsen efter den påfallande avfolkningen under slutet av brons- och äldre järnåldern². Under den yngre järnåldern har Storsjöbygden påtagligen varit en kulturhärd³.

Med avseende på det nordländska *Brokløis* nämner jag, att från Sortland hd 4 stenåldersfynd äro gjorda (1908), men tre av dessa äro skiffersaker. Från bronsåldern är intet känt.

Vid behandlingen av de norska namnen på *-lösa* har jag uteslutit de få som till förled ha *Sol-*. Det väsentliga skälet härtill är, att namnets spridning och läge hänvisar på en särställning liknande den vi i Sverige funno vid *Daglös(a)* (s. 40); också där anträffades ett misstänkt *Sollös*⁴. Min uppfattning synes bekräftas därav, att också namnet *Solheim* i Norge visar en förekomst, som delvis faller utanför den, som eljes tillkommer *heim*-typen. Vilken orsaken till det påpekade förhållandet kan ha varit, därom skall jag inte här yttra mig.

De fyra bohusländska *-lösa* ha hittills lämnats ur räkningen. Om den megalitiska stenåldersbygden på något sätt har fört

¹ Se P. Olsson a. st. 2,205 ff., 4,184 (1909).

² Om denna G. Hallström i *Jämtl:s fornminnesför:s tidskr.* 5,137 ff., R. Mörner i *Jämtlands Tidning* 3 okt. 1912.

³ Kjellmarks grävningsresultat, publicerade i cit. tidskr. 4,145, 5,1 ff., Hallström a. st. 140.

⁴ Det sörländska *solösse*, nu *Solsa*, ansåg jag mig inte ha skäl att utesluta. Kanske för resten dess förled är *so*.

in *-lösa*, vore det ju förvånande, om sådana helt saknades i Bohuslän med dess rika kultur från alla perioderna. Också ser jag efter de tidigare, för Sverige vunna resultatena inga betänkligheter emot att rycka upp dessa namn så långt — eller skulle det möjligen kunna visas, att *Ellösa* har för ringa höjd över havet? (Vid bestämmandet härav måste man söka klarhet över vilken lokalitet som först burit namnet. Bronsåldersrösen finnas strax intill¹.) Detta behövde ändock icke vara en instans mot de övrigas uråldrighet.

Då nu den sydostnorska megalitbygden tillhör samma stora kultur som spritt sig över (Västergötland,) Bohuslän och Dalsland, då vidare de norska *-lösa* topografiskt, som vi sett, visa en stark koncentration just till denna urbygd, så är den enda naturliga slutsatsen den, att också dessa norska *-lösa* höra med till denna samma bebyggelse. Att de sydnorska *-lösa* sålunda äro en fortsättning av de götiska, har redan A. Hansen riktigt anat², men utan att kunna lämna ordentlig vare sig språklig eller saklig motivering.

Också aposterioriskt har det sålunda visat sig berättigat att i de (syd)svenska och norska *-lösa* se samma språkliga bildning.

Att de sydostnorska *-lösa* väsentligen representera en tidigare bebyggelse än *-vin* och *-heim* i samma trakt, torde utom av antalet och spridningen framgå därav, att dessa typer icke äro särdeles sällsynta t. ex. i Lister och Mandal eller i Hedemarken, där *-lösa* saknas. Åtminstone bör då den största kraften i deras produktivitet ha infallit först längre fram i tiden.

Från sydöstligaste Norge har då *-lösa* i någon mån spritt sig mot N, till Mjösen-området, och träffas just i dettas fruktbaraste trakter. Spridningen kan därför ha skett ännu under stenåldern. De båda namnen i Nedenes passa ej till en sådan tidsbestämning. Skulle de vara 'oäkta'? Annars vittna de om, att ordet *-laus(a)*, *-leysa* också i Norge på något håll levde

¹ Se Ekhofts karta i *Bidr. t. känned. om Gbgs o. Boh:s fornm. o. hist.* 3.

² *Landnäm* 43.

kvar längre ned i tiden i liknande användning. — De västliga *-lösa* äro för isolerade för att läggas till grund för bestämda slutsatser, med avseende på såväl ålder som proveniens. Ett beaktansvärt faktum (så vitt materialet hittills lämnar ledning) är, att Listers och Jäderens gamla stenåldersbygd icke visar upp något *-lösa*. Anledningen till detta kan sökas på flera håll. Den kan ligga i annan upprinnelse hos denna västländska bebyggelse (Jylland?), den kan också ligga däri, att namntypen överhuvud icke tillhör den första bosättningen, utan senare kommit in genom den alltmer ökade kontakten med s. Skandinavien, en kontakt som var vida starkare i s. ö. Norge¹. Slutligen är det rimligt att skriva olikheten på de skilda naturförhållandena kring Kristianiafjorden och på Västlandet; även om här ett eller annat litet *-lösa* uppstod, saknade det väl gemenligen de naturliga betingelserna för att bli en jordbruksgård, som stod sig ned genom tiderna; namnet försvann lättare. Jämför huru få *-lösa*, som finnas i Bohuslän (och Dalsland). Vilken nu förklaringen än må vara till bristen på *-lösa* i SV, är det värt att lägga märke till, att också *-vin* och *-heim* äro mycket sällsynta i N. och S. Hordeland, i Ryfylkes kustbygder och på Jäderen². Litet högre upp på Västlandets kust funnos emellertid några namn på *-lösa*. I Romsdalen äro också *-vin* och *-heim* åter talrika³. Skulle vi alltså också här i *lösa*-namnen våga se rester av den urgamla bebyggelsen? Eller hänga de ihop med de trondhjemska-jämtska och det nordländska *-lösa*? Om dessas härstamning, från svenskt håll eller från norskt, vågar jag på sakens nuvarande ståndpunkt inte uttala mig. Jag påpekar emellertid, att vi i de uppsvenska bygderna med säkerhet träffat unga *-lösa* (s. 31 ff., 35 ff.) och att de jämtska kanske snarast voro sådana (s. 48). Om det nordländska *Brokløis* torde man med större tillförsikt kunna påstå det samma. Detta namn ha vi för övrigt återfunnit på två ställen i

¹ Schetelig a. arb. 47.

² K. Rygh i *No. videnskabselsk. skr.* 1905, nr 4, s. 18.

³ K. Rygh i *No. videnskabselsk. skr.* 1906, nr 7, s. 15.

Sverige, nämligen som namn på holmar i Mälaren och Hälsingland (s. 8 f.). Å andra sidan erinrar jag om, att en liten holme i Aafjorden, S. Trondhjems amt, hette *Gangløs* och att detta också var namnet på en säter i S. Bergenhus.

Sammanfattning av det bebyggelsehistoriska resultatet.

Från Danmark och Skåne spred sig den megalitiska åkerbrukskulturen över Sverige. Med den följde, delvis kanske genast, delvis först genom senare kontakt — vilketdera låter sig tyvärr i allmänhet ännu icke avgöra — ordet **lausion* (l. **lausön*) 'ängsstycke (av viss natur), ängsmark', ävensom seden att därmed namngiva de gräsrika eller vid vatten belägna ängar där man betade sin boskap eller vilkas växtlighet man eljes tillgodogjorde sig. Genom skiftande förleder höll man de olika lokaliteterna isär. Man får väl anta, att man också åt de fält man odlade kunnat ge benämningen *-lösa* (liksom sedermera *-vin*), om terrängen eljes stämde därmed. Ty först så förstår man riktigt, varför så många gamla *-lösa* dröjt kvar som gårdnamn just i de bästa jordbruksmarkerna, på de platser alltså där inflyttarna först måste ha drivits att så sin säd. Ty det är väl till nejdens bästa odlingsjord som också de fram till vår tid bestående bland de urgamla gårdarna i allmänhet äro knutna.

Skulle *-lösa* som gårdnamn rent av kunna ha ett ännu direktare samband med de gamla boplatsernas läge? Alvastraboplatsen låg på 'en lös . . . af källflöden permanent öfversilad gyttjeyta'¹. Tillsvidare står denna boplat dock utan motstycke på det sydsandinaviska området, där *lösa*-typen startats, och dess anläggning kan därför ha haft sin grund i särskilda omständigheter². Iakttagelserna därifrån få därför åtminstone ännu inte generaliseras.

Genom megalitkulturens allmänna spridningslinjer äro (av ovan närmare behandlade bygder) *-lösa* i Kalmar län, Västergötland, Jönköpings län, Bohuslän, Dalsland, Värmland och

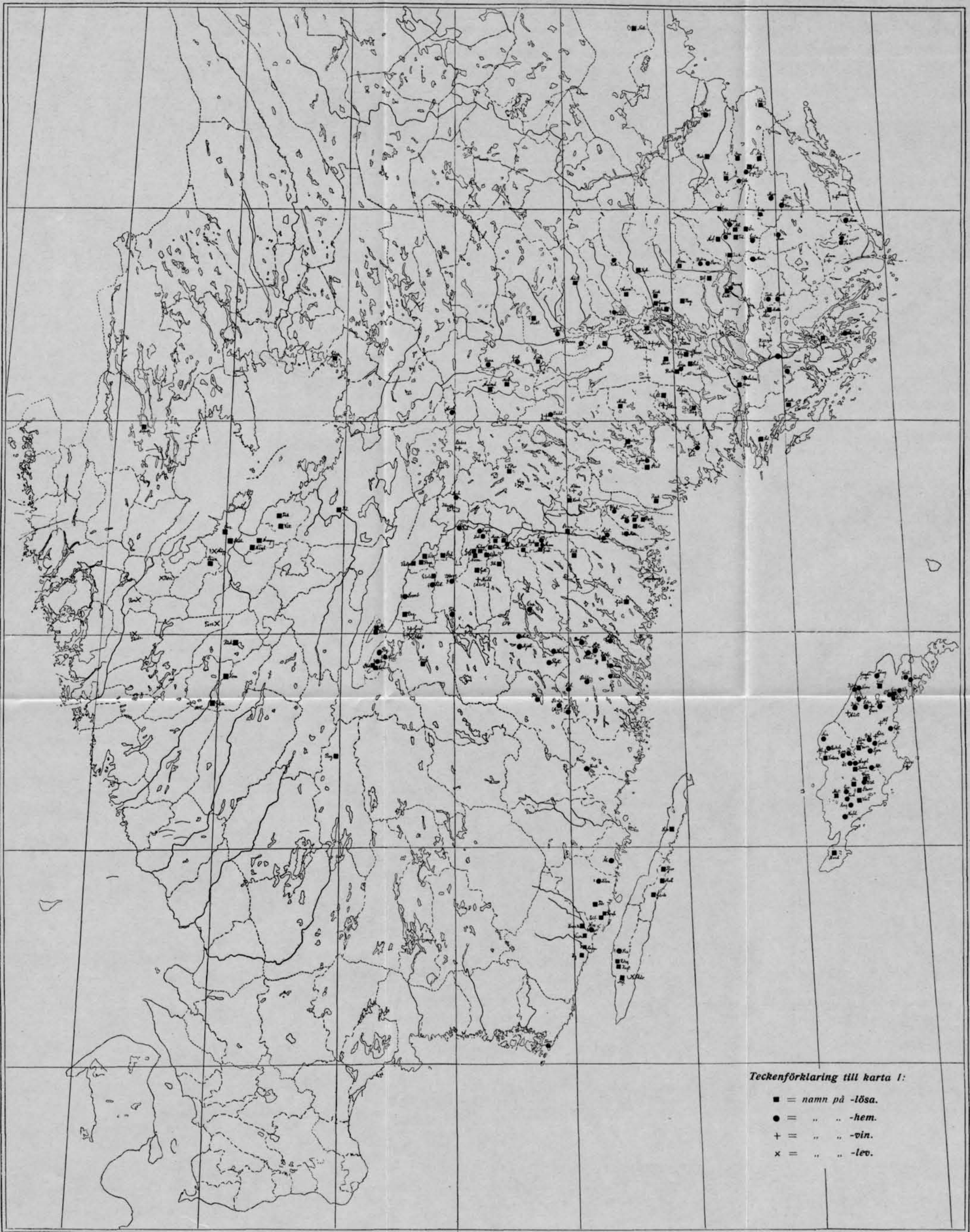
¹ O. Frödin i *Fornv.* 1910, s. 42.

² Därs. 76.

s. Norge i huvudsak förklarade. Att en del utlöpare redan här kunna tillhöra en något senare period, har framhållits. Samma kulturström brakte också, redan då den först nådde respektive landskap eller senare, *-lösa* till Östergötland, Närke, Södermanland och Uppland (med ö. Västmanland) samt (?)Gottland. I de här nämnda sveabygderna levde emellertid ordet *-lösa* såsom appellativ kvar ända fram mot våra dar. Det kunde alltjämt ingå i ortnamn. En god del av de uppsvenska *-lösa* äro därför ganska unga namn. Detta gäller då också trakter, som vid en viss tid stått under starkt uppsvenskt inflytande, vare sig de därifrån mottagit nybyggare eller ej. Som sådana yngre *-lösa* av uppsvenskt ursprung har jag tolkat icke blott de få som finnas i Dalarna och Gästrikland, utan även dem vid Östgötakusten och en hel del gutniska. (Man kunde tveka, huruvida inte då också de isolerade *-lösa* på nordsmåländska kusten borde ställas hit.) För de jämtska kan man tänka på samma ursprung, men avgörandet försvåras därav, att man här också måste hålla öppen möjligheten av norskt inflytande. I n. och v. Norge träffas nämligen också några få *-lösa*. Dessas härkomst vågade jag inte bestämt uttala mig om. Åtminstone för de nordligaste av dem synes — omvänt — direkt eller indirekt svensk upprinnelse icke utesluten.

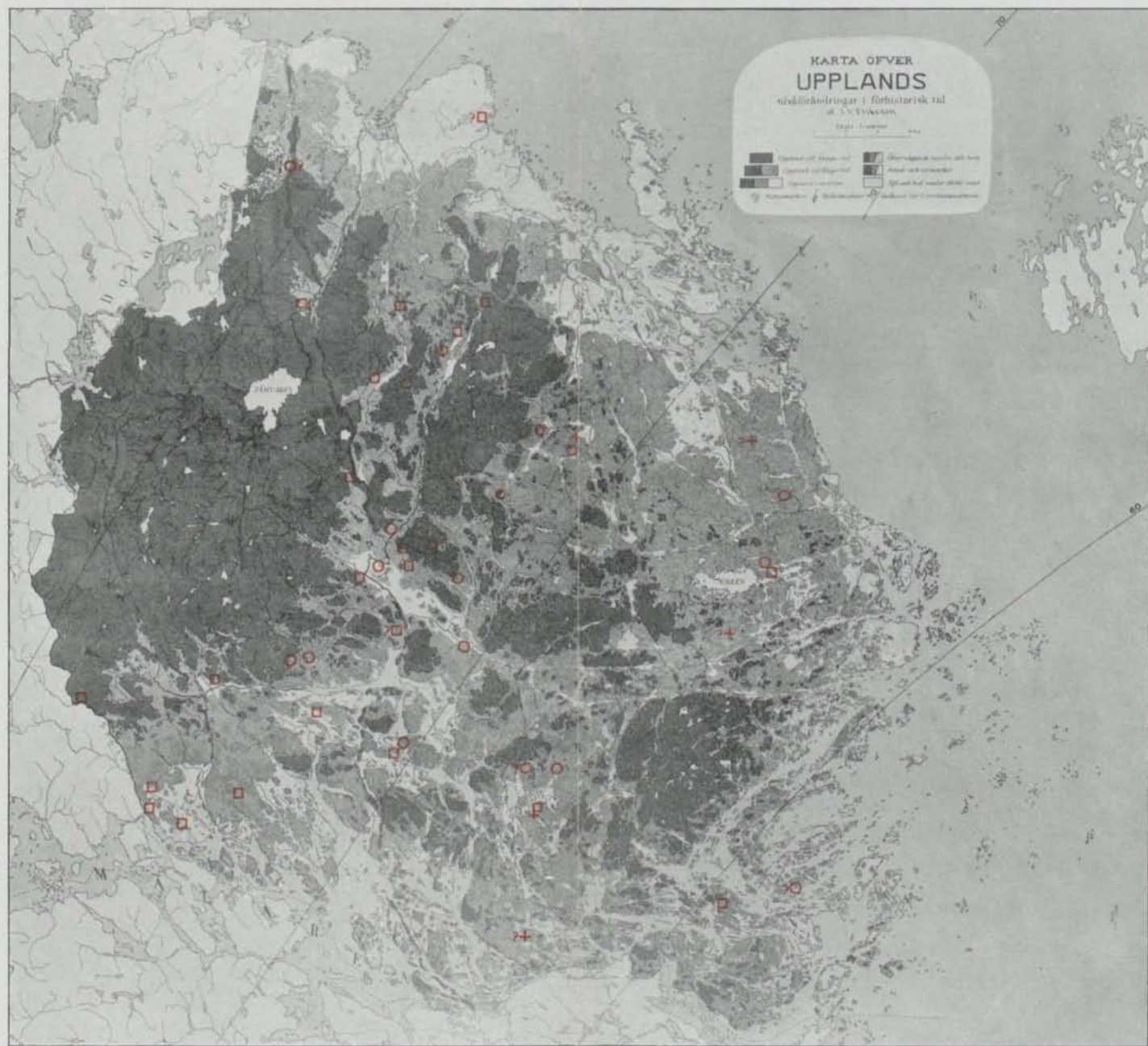
INNEHÅLLSÖVERSIKT.

	Sid.		Sid.
<i>Inledning</i>	1	Närke och Södermanland	31
<i>Den etymologiska frågan</i>	5	Uppland och Västmanland (samt	
Granskning av 'brist'-teorien ...	5	Åland)	34
Betydelsen hos det normala,		Gottland	37
'äkta' <i>-lösa</i>	9	Gästrikland och Dalarna	39
Etymologien på <i>-lösa</i>	12	Övre Norrlands kust	40
<i>Den bebyggelsehistoriska frågan</i>	19	Finland	41
Kalmar län	20	Norge med Jämtland och Bo-	
Jönköpings län	22	huslän	41
Västergötland	23	Sammanfattning av det bebyg-	
Dalaland och Värmland	26	gelsehistoriska resultatet	51
Östergötland	27		

Teckenförklaring till karta 1:

- = namn på -lösa.
- = " " -hem.
- + = " " -vin.
- x = " " -lev.

- = namn på -lösa.
○ = " " -hem.
+ = " " -vin.